

บทที่ 2

แนวความคิดว่าด้วยภูมิปัญญาพื้นบ้าน

2.1 ความหมายของคำว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน”

ประเด็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งในการศึกษาถึงขอบเขตของสิ่งที่ เป็น “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” หรือ “Traditional Knowledge” นั้น ได้แก่ การที่ยังไม่มีการกำหนด หรือตกลงกันว่าจะใช้คำใดเป็นคำกลางในการกล่าวถึงสิ่งที่ เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน แต่จะมีการกล่าวถึงสิ่งที่ เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านโดยใช้หลายคำที่แตกต่างกันออกไป การกล่าวถึงสิ่งที่ เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านโดยใช้คำที่แตกต่างกันไปย่อมนำมาซึ่งความไม่ชัดเจนในเรื่องขอบเขตของสิ่งที่ เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน เนื่องจาก คำแต่ละคำต่างก็มีนัยที่แฝงถึงขอบเขตของคำนั้นๆ ทั้งนี้ ตามที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อ 1.1

ในภาษาไทยนั้นผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตว่าจะมีคำใดที่ให้ขอบเขตที่เหมาะสมในการกล่าวถึงสิ่งที่ เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน ระหว่างคำว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” และ “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” ในขณะที่ในภาษาอังกฤษนั้นผู้เขียนก็พบถึงปัญหาของความเหมาะสมระหว่างขอบเขตของคำว่า “Indigenous Knowledge” “Local Knowledge” และคำว่า “Traditional Knowledge” ซึ่งคำต่างๆ เหล่านี้ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษตามที่ได้กล่าวมาในข้างต้นนั้น เป็นคำที่มักมีการใช้ร่วมกันอยู่เสมอเมื่อมีการกล่าวถึงสิ่งที่ เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน หรือ Traditional Knowledge

อนึ่ง คำว่า **ภูมิปัญญา** ซึ่งตรงกับคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Wisdom หมายถึง “ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไข ปัญหาของมนุษย์”¹ ทั้งนี้ ได้มีการกำหนดระดับของภูมิปัญญาไว้เป็น 3 ระดับใหญ่ๆ คือ

1) **ภูมิปัญญาท้องถิ่น** หรืออาจเรียกว่า **ภูมิปัญญาของชนเผ่า** หมายถึงภูมิปัญญาที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมพื้นบ้าน ได้แก่ความรู้ที่คนพื้นเมืองใช้ในการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ ของตนเองโดยอาศัยการสืบทอดต่อกันมาจากบรรพชนในอดีต

2) **ภูมิปัญญาชาติหรือภูมิปัญญาไทย** คือรูปแบบวิธีการและความชำนาญที่คนหลายๆ เผ่าใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองร่วมกัน

¹ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2541 ไม่มีเลขหน้า

มีการจัดกลุ่มหมวดหมู่อย่างเป็นระบบ มีแนวคิด กระบวนการ และกิจกรรม ตลอดจนการ
คิดค้นปรับปรุงและพัฒนาอย่างเป็นระบบและกระบวนการ

3) **ภูมิปัญญาสากลหรือภูมิปัญญาโลก** คือภูมิปัญญานานาชาติที่แต่ละ
ประเทศจดทะเบียนสงวนสิทธิไว้ตามกฎหมายนานาชาติ²

สำหรับคำว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ซึ่งเทียบเคียงได้กับคำว่า “Indigenous Knowledge” ในภาษาอังกฤษนั้น ได้มีผู้ให้ความหมายเอาไว้ดังนี้ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาคำถามดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างสมสมัย และเป็นเรื่องของการสืบทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย เป็นธรรมชาติของชาวบ้านที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ต่อกันมามิได้ขาด เป็นลักษณะของความสำพันธ์ภายในโดยชาวบ้านเอง การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นเรื่องที่ชาวบ้านรุ่นหนึ่งถ่ายทอดสู่ชาวบ้านอีกรุ่นหนึ่ง ด้วยวิธีการหลายลักษณะ นับว่าเป็นวิธีการที่ค่อยเป็นค่อยไปตามธรรมชาติของแต่ละชุมชน”³

ส่วนในภาษาอังกฤษนั้น “Indigenous Knowledge” หมายถึง “ความรู้ที่ถือครองโดยกลุ่มคนพื้นเมือง หรือกลุ่มคนในท้องถิ่นหนึ่งๆ ที่มีการถ่ายทอดกันแบบปากต่อปาก ซึ่งมักแสดงถึงความเข้าใจที่แจ่มชัดเกี่ยวกับกระบวนการทางธรรมชาติและสิ่งต่างๆ รอบตัว เช่น พืชสมุนไพรพื้นบ้าน การทำการเกษตร การดูแลสุขภาพและรักษาโรคของสัตว์ และความรู้ในรูปแบบอื่นๆ ซึ่งอาจหมายความรวมถึง ความรู้ที่มีคุณค่าในทางวัฒนธรรมและความเชื่อของกลุ่มชนพื้นเมือง (“Indigenous Knowledge”: Knowledge possessed by indigenous and other local peoples which is transmitted orally and often shows a sophisticated understanding of natural and other processes, typical examples are traditional medicinal plant, agriculture, ethno-veterinary, and other forms of knowledge. May also include such

² กรมศิลปากร, วัฒนธรรม อารยธรรม ภูมิปัญญา และเทคโนโลยี สำนักงานเลขาธิการกรมศิลปากร, 2542 หน้า164

³ สามารถ จันทร์สุริย์ “ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท” กรุงเทพมหานครบริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) 2535 อ้างถึงใน นิศากร ธรฤทธิ์ “ภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรในเขตลุ่มน้ำชั้นที่ 1: กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่แตง (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2541), หน้า9

knowledge as usually related to broader cultural values and beliefs of indigenous and other traditional peoples.)⁴

ส่วนคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ซึ่งใกล้เคียงกับคำศัพท์ภาษาอังกฤษคำว่า “Local Knowledge” นั้น ในภาษาไทยได้มีผู้ให้ความหมายเอาไว้ว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์ จนเกิดปัญญาและตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้อะไรหลายเรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่างๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของผู้นั้นเอง หากมีการสืบค้นหา เพื่อศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักจนเกิดการยอมรับ ถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้”⁵

และในภาษาอังกฤษนั้น “Local Knowledge” หมายถึง องค์ความรู้ของชุมชนใด ชุมชนหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะ และมีความแตกต่างจากภูมิปัญญาสากล ที่เกิดขึ้นภายในมหาวิทยาลัยต่างๆ ศูนย์ค้นคว้าวิจัยของรัฐบาล และ ภาคอุตสาหกรรมของเอกชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นพื้นฐานในการตัดสินใจต่างๆ ในระดับท้องถิ่น ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร การดูแลรักษาสุขภาพ การประกอบอาหาร การศึกษา การดูแลจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ และรวมถึงกิจกรรมอื่นๆ ในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ (“Local Knowledge”: Knowledge that is unique to a given culture or society. It contrasts with the international knowledge system generated by universities, research institutions, and private firms. It is the basis for local-level decision making in agriculture, health care, food preparation, education, natural-resource management, and a host other activities in rural communities)⁶

⁴ www.worldbank.org/essd/essd.nsf, Cited in WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, “Traditional Knowledge – Operational Terms and Definitions,” World Intellectual Property Organization WIPO/GRTKF/IC/3/9, 2002. Available from: www.wipo.int.

⁵ ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ อ้างถึงใน เหม ทองชัย, ภูมิปัญญาไทย, “วิถีไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เวิร์ดเวฟ, 2542), หน้า 264.

⁶ Grenier, 1998 in Indigenous and Local Knowledge Systems in Sustainable Development. Informal meeting for delegates and staff members, De Guchteneire, P. & Nakashima, D. UNESCO, November, 1999. Cited in WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional

คำว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” อาจเทียบเคียงได้กับคำว่า “Traditional Knowledge” ในภาษาอังกฤษ ซึ่งได้มีการกล่าวถึงความหมายของคำว่า “Traditional Knowledge” เอาไว้ ดังนี้ “Traditional Knowledge หมายถึง องค์ความรู้และประเพณีปฏิบัติทุกอย่างทั้งทางตรงและทางอ้อม ที่ถูกนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตอันเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน สังคม และระบบนิเวศน์ องค์ความรู้ดังกล่าวเกิดจากการใช้ประสบการณ์ การสังเกต จดจำ เรียนรู้ และวิเคราะห์เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต ภูมิปัญญาพื้นบ้านถือเป็นสมบัติร่วมกันของทั้งสังคม หรือทั้งชุมชน ซึ่งผู้ที่เป็นสมาชิกในสังคม หรือชุมชนนั้นๆ ได้พิทักษ์รักษาและใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาพื้นบ้านร่วมกันผ่านระยะเวลาอันยาว ส่งผลให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีการพัฒนาและเจริญเติบโตขึ้นตามระยะเวลาที่มีการใช้ประโยชน์นั้น ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ที่มีการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นการสร้างสรรค์ของคนกลุ่มหนึ่งที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับสิ่งแวดล้อมทางระบบนิเวศน์และสังคมชุดหนึ่งผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ กิจกรรมทางวัฒนธรรม และกิจกรรมทางศาสนา ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีลักษณะที่เป็นพลวัต และมีการเปลี่ยนแปลงซึ่งมักแปรผันตามความจำเป็นของคนในสังคม ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงมีความสำคัญเนื่องจากมีความผูกพันอย่างลึกซึ้งกับชีวิตของสมาชิกในสังคม หรือชุมชนนั้นๆ การแยกภูมิปัญญาพื้นบ้านออกจากสังคมหรือชุมชนที่มีการสืบทอดทางวัฒนธรรมนั้นๆ จึงเป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก ตัวอย่างของภูมิปัญญาพื้นบ้าน รวมถึง องค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพืชหรือส่วนต่างๆ ของพืชพื้นเมือง องค์ความรู้เกี่ยวกับการจำแนกสรรพคุณทางยาของพืชในท้องถิ่น และประเพณีปฏิบัติในการเก็บเกี่ยวพืชผลที่เพาะปลูก เป็นต้น” (Traditional knowledge is the totality of all knowledge and practices, whether explicit or implicit, used in the management of socio-economic and ecological facets of life. This knowledge is established on past experiences and observation. It is usually a collective property of a society. Many members of the particular society contribute to it over time, and it is modified and enlarged as it is used over time. This knowledge is transmitted from generation to generation. It is generally an attribute of a particular people, who are intimately linked to a particular socio-ecological context through various economic, cultural and religious activities. Traditional knowledge is dynamic in nature and changes its character as the needs of people change. It also gains vitality from being deeply entrenched in people’s lives. It is difficult to isolate or archive traditional

knowledge from traditional people. Examples of traditional knowledge include knowledge about the use of specific plants and/or part thereof, identification of medicinal properties in plants, and harvesting practices.)⁷

ในขณะที่ ความหมายของคำว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” ในภาษาไทยที่มีผู้ให้คำนิยามเอาไว้ มีดังนี้ “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป็นองค์ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ของชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมา อันเป็นศักยภาพหรือความสามารถในเชิงแก้ไขปัญญา จัดการ ปรับตัว เรียนรู้ และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์หรือวิถีชีวิตของชาวบ้าน”⁸

จากคำศัพท์ต่างๆ และความหมายของคำเหล่านั้นที่ผู้เขียนได้หยิบยกมาแสดงในข้างต้น ผู้เขียนพบว่า คำศัพท์ทุกคำล้วนให้ความหมายที่ไม่ค่อยแตกต่างกันเท่าใดนัก โดยได้มีผู้ให้ทัศนะเอาไว้ว่า “คำว่า ‘ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Indigenous Knowledge: IK)’ มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า ‘ภูมิปัญญาพื้นบ้าน (Traditional Knowledge: TK)’ และ ‘ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local knowledge)’ เป็นคำที่ใช้แยก “องค์ความรู้” ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นโดยชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ออกจาก “ระบบของความรู้” ที่เกิดขึ้นภายในมหาวิทยาลัยต่างๆ ศูนย์ค้นคว้าวิจัยของรัฐบาล และ ภาคอุตสาหกรรมของเอกชน”⁹ ดังนั้น ในแง่มุมหนึ่งคำศัพท์ที่แตกต่างกันเหล่านั้นจึงอาจถือเป็น “คำไวพจน์” หรือคำพ้องความหมาย หรือ Synonym ของกันและกันซึ่งอาจนำมาใช้ทดแทนกันได้

อย่างไรก็ดี มีบางทัศนะที่แสดงให้เห็นถึงขอบเขตที่แตกต่างกันระหว่างคำแต่ละคำ ตัวอย่างเช่นทัศนะของวรรณานาวิกมูล ที่กล่าวว่า “คำว่า ‘ชาวบ้าน’ และคำว่า ‘ท้องถิ่น’ เป็นคำที่ขยายเพื่อให้ทราบว่าภูมิปัญญานั้นๆ เป็นภูมิปัญญาในระดับที่เป็นของปัจเจกบุคคล หรือ

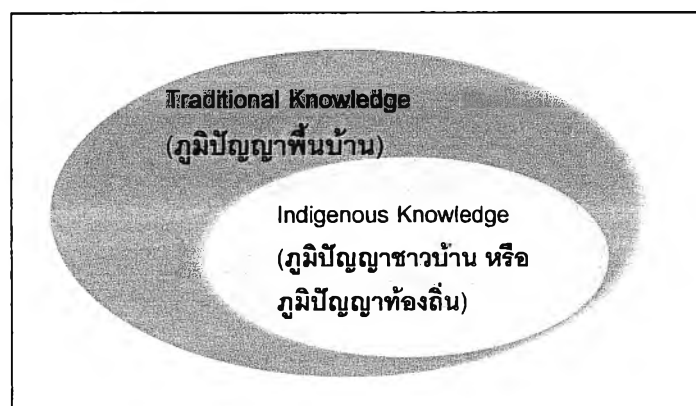
⁷ John Mugabe, Intellectual Property Protection and Traditional Knowledge, An Exploration in international Policy Discourse, Paper Prepared for the world Intellectual Organization (WIPO), Geneva, Switzerland December 1998, African Center for Technology Studies (<http://www.acts.or.ke>) Cited in Ibid.

⁸ ยิ่งยง เทาประเสริฐ และธรรมา อ่อนชมจันทร์ “ศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการรักษาสุขภาพกรณีศึกษา: การรักษากระดูกหักของหมอเมือง และการดูแลครรภ์ของชาวอาข่า จังหวัดเชียงราย” สถาบันราชภัฏเชียงราย 2537 หน้า3

⁹ <http://www.nuffic.nl/ik-pages/info3.html> Cited in WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, “Traditional Knowledge – Operational Terms and Definitions,” World Intellectual Property Organization WIPO/GRTKF/IC/3/9, 2002. Available from: www.wipo.int.

ระดับที่เป็นของชุมชน วิธีการปฏิบัติและการใช้สติปัญญาของผิวดวงของชาวบ้าน เพื่อการนำไปใช้ในการแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตให้อยู่ได้อย่างปกติสุขในสภาวะแวดล้อมของแต่ละยุคสมัย เรียกกันว่า 'ภูมิปัญญาชาวบ้าน' หากวิธีการนั้นเป็นที่ยอมรับนิยมนำไปปฏิบัติตามกันอย่างแพร่หลายในชุมชนก็ขยายวงออกไปเป็น 'ภูมิปัญญาท้องถิ่น' "¹⁰

นอกจากนี้ ได้มีผู้แสดงทัศนะถึงความแตกต่างระหว่างขอบเขตของคำว่า Indigenous Knowledge กับคำว่า Traditional Knowledge ไว้ ดังนี้ "คำว่า 'Indigenous Knowledge' (ภูมิปัญญาชาวบ้าน และในบางกรณี อาจหมายถึงความถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย: ผู้เขียน) หมายถึง องค์ความรู้ที่ถือครองและถูกใช้ประโยชน์ โดยกลุ่มคนที่เรียกว่า 'Indigenous' หรือ 'คนพื้นเมือง' ซึ่งหมายถึงกลุ่มคนที่เข้าจับจองอาณาเขตในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นพวกแรกๆ และมีวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง ในขณะที่คำว่า 'Traditional Knowledge' (ภูมิปัญญาพื้นบ้าน) หมายถึง องค์ความรู้ที่เป็นของกลุ่มคนที่มีรูปแบบทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะจำเพาะเป็นของตนเอง องค์ความรู้ดังกล่าวเป็นสิ่งที่ได้รับมาโดยการถ่ายทอดทางวาจาที่มีลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมนั้นๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับตัววัฒนธรรมนั่นเอง และสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นที่องค์ความรู้ดังกล่าวดำรงอยู่ ทั้งนี้ Indigenous Knowledge อาจจัดว่าเป็น Traditional Knowledge ประเภทหนึ่ง ในกรณีที่ Traditional Knowledge นั้นๆ เป็นของ Indigenous Peoples กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า Indigenous Knowledge ทั้งหมด ถือว่าเป็น Traditional Knowledge"¹¹ ตามรูปภาพ ดังนี้:

ที่มา: WIPO Report on Fact-Finding Missions on Intellectual Property and Traditional Knowledge (1998-1999): Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders

¹⁰ วรรณานาวิกมูล, "วัฒนธรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น" ใน ไทยศึกษา, ยุพร แสงทักษิณ และประจักษ์รัตน์ ดังกิตภากรณ์, บรรณาธิการ(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2545), หน้า 177.

¹¹ John Mugabe, Intellectual Property Protection and Traditional Knowledge, An Exploration in international Policy Discourse, Paper Prepared for the world Intellectual Organization (WIPO), Geneva, Switzerland December 1998, African Center for Technology Studies (<http://www.acts.or.ke>) Cited in WIPO IGC on IPGR TKF, "Traditional Knowledge – Operational Terms and Definitions".

สำหรับ ความเห็นผู้เขียนที่มีเกี่ยวกับขอบเขตของคำว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” และคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” นั้น ผู้เขียนเห็นว่าคำทั้งสองแสดงนัยที่เป็นการบอกเพียงแค่ว่าภูมิปัญญานั้นๆ เป็นของใคร ซึ่งจะเป็นการจำกัดขอบเขตให้หมายความถึงเฉพาะภูมิปัญญาที่เป็นของชาวบ้านคนใดคนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่ง หรือชุมชนใดชุมชนหนึ่ง อันอาจต้องมีการตีความว่าชาวบ้านจะต้องมีจำนวนกี่คน หรือชุมชนนั้นๆ จะต้องมีความหนาแน่นที่เท่าใด อีกทั้ง คำว่าภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นจะยังคงให้อยู่ได้หรือไม่ หากภูมิปัญญานั้นๆ ถูกรองกันหลายชุมชน หรือเป็นภูมิปัญญาที่หลายชุมชนมีคล้ายๆกัน หรือเป็นภูมิปัญญาของทั้งอำเภอหรือจังหวัด หรือภูมิปัญญาที่เป็นของคนทั้งประเทศ เป็นต้น นอกจากนี้คำว่าภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจนำไปนึกถึงสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์หรือสินค้าโอท็อป(OTOP) ซึ่งมีทั้งที่เป็นสินค้าที่ผลิตขึ้นโดยใช้องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านและที่ไม่ใช่สินค้าที่ผลิตขึ้นโดยใช้องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน เช่น กรอบรูปเรซิน ซึ่งเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ รหัส103103-SD001 ของบริษัทพีริเซียส เมมโมรี่ จำกัด¹² และกระเป๋าเอกสารหนังนกกกระจอกเทศ สินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์รหัส110110-SA001 ของบริษัท Leather Plus Co.,Ltd.¹³ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นสินค้าที่ไม่ได้ผลิตขึ้นโดยใช้องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านแต่อย่างใด

ทั้งนี้ ตามความเห็นของผู้เขียนนั้น คำว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” แสดงนัยที่ให้ขอบเขตที่เหมาะสมกว่าคำว่าภูมิปัญญาชาวบ้านและคำว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น เนื่องจาก คำว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” ไม่ได้จำกัดว่าภูมิปัญญาดังกล่าวจะต้องเป็นของผู้ใด อีกทั้งคำว่า Traditional Knowledge ในภาษาอังกฤษนั้น จะให้ความสำคัญกับ “กระบวนการ” ที่องค์ความรู้นั้นๆ ได้รับการสร้างสรรค์ กล่าวคือ เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในเชิงการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน หรือประเทศหนึ่งๆ¹⁴ ดังนั้น คำว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” จึงให้ขอบเขตที่หมายถึงภูมิปัญญาที่เป็นได้ทั้งของปัจเจกชน ของชุมชน หรือของประเทศชาติ

¹²ไทยตำบลดอทคอม, แหล่งที่มา : <http://www.thaitambon.com/tambon/tsmepdesc.asp?Prod=041216114730&ID=103103&SME=04121611832>

¹³ไทยตำบลดอทคอม, แหล่งที่มา : <http://www.thaitambon.com/tambon/tsmepdesc.asp?Prod=04101395050&ID=110110&SME=04101392034>

¹⁴ WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, “Elements of A Sui Generis System for the Protection of Traditional Knowledge”, World Intellectual Property Organization WIPO/GRTKF/IC/3/8, 2002, Available from: www.wipo.int.

นอกจากนี้ “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” ยังให้พื้นที่แสดงว่าภูมิปัญญาดังกล่าวเป็นสิ่งใกล้ตัว เป็นเรื่องง่ายๆ ไม่ยุ่งยากซับซ้อน เช่น พิธีผูกพันบ้าน อาหารพื้นบ้าน ยาพื้นบ้าน หัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นต้น และยังแสดงถึงสิ่งที่มีการสืบทอดมาจากอดีตและยังคงดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน เช่น นิทานพื้นบ้าน การรำยรำพื้นบ้าน เพลงและดนตรีพื้นบ้าน เป็นต้น

จากการประมวลความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำศัพท์ทั้งหลายที่กล่าวมาในข้างต้น ผู้เขียนขอสรุปดังนี้ “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” หรือ “Traditional Knowledge: TK” หมายถึง **องค์ความรู้**อันเป็นผลของการใช้ทักษะ ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์**ของคนในชุมชนหรือท้องถิ่น**แห่งใดแห่งหนึ่ง ในการเรียนรู้และแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีแนวความคิดในการใช้ชีวิตให้มีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นของตน เป็นความรู้ที่มีลักษณะเป็น**องค์รวม(holistic)** คือ มีความสอดคล้องประสานกันในทุกบริบทของชุมชนนั้นโดยที่ไม่อาจแยกส่วนออกจากกันได้ เป็นองค์ความรู้ที่มี**ลักษณะเป็นพลวัต(dynamic)** คือ เป็นความรู้ที่มีชีวิต มีการเจริญเติบโต และมีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลาตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้นๆ เป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่**แสดงความเป็นตัวตนที่มีเอกลักษณ์หรืออัตตลักษณ์ของชุมชน(identity of the community)** และเป็น**มรดกทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นสมบัติของชุมชน(communities’ cultural heritage)**ที่มีการสืบทอดและส่งต่อจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง”

ตัวอย่างของสิ่งที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน เช่น องค์ความรู้เกี่ยวกับการนำพืชในท้องถิ่นมาใช้ในการรักษาโรคและการประกอบอาหาร การตรวจวิเคราะห์ วินิจฉัย และบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วยโดยภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน ประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งซึ่งมีความเชื่อมโยงกับการใช้ประโยชน์ การจัดการ และการอนุรักษ์ความหลากหลายทางพันธุกรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้นๆ องค์ความรู้เกี่ยวกับการเกษตร งานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นและเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ถ้วย ชาม เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ภาพวาด รวมถึงเพลงพื้นบ้าน ดนตรีพื้นบ้าน ตำนานหรือนิทานพื้นบ้าน ปริศนาคำทาย ฯลฯ ซึ่งเป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นต้น

อนึ่ง ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้เขียนได้ใช้คำว่า “องค์ความรู้” โดยให้หมายความถึงคำว่า “Knowledge” แทนคำว่า “ความรู้” ตามความหมายในพจนานุกรมทั่วไป ทั้งนี้ เพื่อเป็นการแยก “องค์ความรู้ดั้งเดิม” ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นโดยชุมชนใดชุมชนหนึ่งซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ยังคงมีการสืบทอดอยู่จนกระทั่งในปัจจุบัน ที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” หรือ “Traditional Knowledge” ออกจาก “ระบบความรู้สมัยใหม่” ที่เกิดขึ้นภายในมหาวิทยาลัยต่างๆ ศูนย์ค้นคว้าวิจัยของรัฐบาล

และ ภาคอุตสาหกรรมของเอกชน¹⁵ ที่เป็นข้อมูล(information)หรือเป็นศาสตร์(science) ของทางตะวันตก ที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาสากล” หรือ “Modern Knowledge” หรือ “Universal Knowledge” อีกทั้ง เพื่อเป็นการเน้นว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” เป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นจากความรู้หลายๆ เรื่องที่มีความเกี่ยวเนื่องกันในทุกองค์ประกอบที่รวมกันเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้นๆ โดยที่ไม่อาจแยกออกเป็นส่วน เป็นตอน หรือเป็นบทใดบทหนึ่งได้¹⁶ ในขณะที่ “ภูมิปัญญาสากล” สามารถแยกออกได้เป็นส่วน เป็นตอน เป็นบท และหยิบมาใช้เฉพาะความรู้ หรือข้อมูลที่ต้องการ

ตารางเปรียบเทียบขอบเขตของคำศัพท์ที่ใช้ในการกล่าวถึงสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ภาษาไทย	ภูมิปัญญาชาวบ้าน	ภูมิปัญญาท้องถิ่น	ภูมิปัญญาพื้นบ้าน
ภาษาอังกฤษ	Indigenous Knowledge	Local Knowledge	Traditional Knowledge
ขอบเขต	<ul style="list-style-type: none"> ● ภูมิปัญญาที่เป็นของปัจเจกชน หรือกลุ่มคนใดๆ ● ในภาษาอังกฤษหมายถึงภูมิปัญญาที่เป็นของ Indigenous หรือกลุ่มคนพื้นเมือง 	<ul style="list-style-type: none"> ● ภูมิปัญญาที่เป็นของชุมชน หรือท้องถิ่นใดๆ ● มีประเด็นเกี่ยวกับอาณาเขตพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง 	<ul style="list-style-type: none"> ● ภูมิปัญญาที่เกิดจากจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในเชิงการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน หรือประเทศหนึ่งๆ

¹⁵ Nuffic Ciran, <http://www.nuffic.nl/ik-pages/info3.html>, Cited in WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, “Traditional Knowledge – Operational Terms and Definitions,” World Intellectual Property Organization WIPO/GRTKF/IC/3/9, 2002. Available from: www.wipo.int.

¹⁶ ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ อ้างถึงใน เหม ทองชัย, ภูมิปัญญาไทย, ” วิถีไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เวิร์ดเวฟ, 2542), หน้า 264.

2.2 ลักษณะของภูมิปัญญาพื้นบ้าน

จากการศึกษาและวิเคราะห์หัตถนิยามของคำว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” และคำอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ในหัวข้อ 2.1 ข้างต้น ผู้เขียนสามารถตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับลักษณะต่างๆ อันเป็นธรรมชาติของภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยอาจกล่าวได้เป็นข้อๆ ดังนี้ :

1) ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ที่เป็น“วิถีชีวิต”ของคนในชุมชน ซึ่งผู้ที่เป็นสมาชิกของชุมชนที่ครอบครองภูมิปัญญานั้นปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นเป็นธรรมเนียม เป็นจารีตประเพณี เป็นแนวปฏิบัติในการใช้ชีวิต ซึ่งถือปฏิบัติเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตประจำวัน และเป็นแบบแผนในการจัดความสัมพันธ์ในสังคม ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ หรือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

2) ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการ “สั่งสมประสบการณ์” ของคนในชุมชน เป็นประสบการณ์ที่เกิดจากการใช้สติปัญญา ทักษะ และความเฉลียวฉลาดของคนในชุมชนนั้นๆ ในการเรียนรู้และจดจำวิธีการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิต¹⁷ มีการทดลองโดยการลงมือกระทำจริง ในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง¹⁸ มีการลองผิดลองถูก จนกระทั่งได้วิธีที่เหมาะสมที่สุดในการแก้ปัญหานั้นๆ และในที่สุดวิธีการดังกล่าวก็กลายเป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับในชุมชนว่าเป็น “ความรู้” ที่มีคุณค่าและมีความจำเป็นในการดำเนินชีวิต โดยมีความคิดที่เน้นการ“ปรับตัว”และใช้ชีวิตให้มีความ“สอดคล้อง”กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

3) ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีกระบวนการที่เน้นการใช้องค์ความรู้ที่มีแนวความคิดที่มีบูรณาการสูง (Sustainable Use)เป็นองค์ความรู้ที่มีแนวความคิดที่มีบูรณาการสูง เนื่องจากการที่ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นการมองที่ไม่ได้ตั้งมนุษย์เป็นศูนย์กลาง แต่มนุษย์จะต้องใช้ชีวิตให้เชื่อมโยงกับระบบนิเวศน์และสังคม¹⁹ มนุษย์และธรรมชาติต่างก็อาศัยพึ่งพากัน มนุษย์จะไม่เบียดเบียนธรรมชาติแต่จะขอแบ่งปันจากธรรมชาติเท่าที่จำเป็นต่อการเอาชีวิตรอด²⁰ มนุษย์ไม่ได้เป็นเจ้าของธรรมชาติ

¹⁷กรมศิลปากร, วัฒนธรรม อารยธรรม ภูมิปัญญา และเทคโนโลยี, 2542, หน้า 159.

¹⁸เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาพื้นบ้านสี่ภูมิภาค: วิถีชีวิตและการระบวงการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย, พิมพ์ครั้งที่ 1 (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2540), หน้า 46.

¹⁹รสนา โตสิตระกูล, “การอภิปรายเรื่องฐานคิดการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ใน ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้, เอกวิทย์ ณ ถลาง และคณะ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2546), หน้า22.

²⁰ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่1 (เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2542), หน้า 52.

และธรรมชาติก็ไม่ใช่ของคนหนึ่งคนใด ธรรมชาติเป็นสมบัติของส่วนรวม การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติจึงควรใช้ด้วยความมีสำนึก อันได้แก่ความสำนึกในบุญคุณของธรรมชาติ ต้นไม้ สัตว์ป่า แม่น้ำ ชุมเขา และความสำนึกต่อประโยชน์ของส่วนรวม ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงไม่ใช่องค์ความรู้ที่มีเจตจำนงในการหักหาญหรือเอาชนะธรรมชาติแต่เป็นการเรียนรู้และปรับตัวเพื่อที่จะสามารถดำรงชีวิตอยู่กับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นตนได้อย่างเป็นปกติสุข ด้วยความพอดี และไม่เอาเปรียบธรรมชาติ โดยมีแนวคิดในการจัดการทรัพยากรในชุมชนที่จะคำนึงถึงความจำเป็น(necessity)มากกว่าความต้องการ(want)²¹

4) ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นระบบความคิดที่มีเรื่องของความถูกต้อง และหลักศีลธรรมเป็นสิ่งรองรับซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของความเชื่อ(belief) และการประกอบพิธีกรรมต่างๆ หลักศีลธรรม ความเชื่อ และพิธีกรรมเหล่านั้นเป็นอุบายที่แฝงอยู่ในภูมิปัญญา เป็นสิ่งที่ทำให้ภูมิปัญญานั้นๆ เป็นที่ยอมรับ ด้วยเพราะชาวบ้านมีความเลื่อมใสศรัทธา เป็นสิ่งที่ทำให้การใช้ภูมิปัญญาเป็นไปด้วยความเคารพนับถือ เป็นสิ่งที่สร้างความเป็นธรรมขึ้นในสังคมทำให้เกิดความเป็นระเบียบและความสงบสุขในชุมชน และเป็นสิ่งที่ผูกโยงกับการสืบทอดภูมิปัญญานั้นๆ

5) ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ที่มีฐานความคิดแบบองค์รวม(holistic) ซึ่งเป็นแนวความคิดที่ให้ความสำคัญกับภาพรวม หรือองค์ประกอบทั้งหมดของระบบที่มีความเชื่อมโยงถึงกันในทุกองค์ประกอบ ทุกเงื่อนไขและทุกปัจจัยแวดล้อม โดยที่ไม่อาจแยกส่วนใดส่วนหนึ่งออกจากกันได้ สิ่งนี้คือธรรมชาติของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่แตกต่างจากภูมิปัญญาสากลหรือภูมิปัญญาสมัยใหม่ เนื่องจากเราอาจแยกภูมิปัญญาสากลหรือภูมิปัญญาสมัยใหม่เรื่องใดเรื่องหนึ่งออกเป็นบทต่างๆ หรือส่วนต่างๆได้ แต่สำหรับภูมิปัญญาพื้นบ้านแล้วนั้นเราไม่อาจแยกเป็นบทเป็นตอน หรือแยกส่วนออกจากกันได้เลย ทุกส่วน ทุกบริบท ทุกปัจจัยต่างก็มีความสัมพันธ์กัน หากแยกส่วนใดส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาออกไป ย่อมส่งผลกระทบต่อบริบทอื่นๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นภูมิปัญญานั้น

²¹ยศ สันตสมบัติ เรื่องเดียวกัน หน้า 53

6) ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ที่มีชีวิต กล่าวคือ เป็นองค์ความรู้ที่มีการเจริญเติบโต มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ระบบนิเวศน์ และบริบททางสังคม เป็นลักษณะที่เรียกว่า “ความเป็นพลวัต(Dynamic)ของภูมิปัญญาพื้นบ้าน”

7) ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป็นสิ่งที่ก่อร่างสร้างตัว ลงหลักปักฐานภายในระบบนิเวศน์ของท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ที่เกิดและพัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมของปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศน์ชุดหนึ่ง เป็นกระบวนการที่คนและชุมชนปรับตัวให้เข้ากับระบบนิเวศน์ชุดนั้น ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในระบบนิเวศน์ชุดนั้นย่อมมีลักษณะจำเพาะที่สั่งสมจนกลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้หรือภูมิปัญญาของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ²² ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงมีความผูกพันอย่างแนบแน่นกับท้องถิ่นอันเป็นแหล่งกำเนิดและเติบโตของภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้น เป็นสิ่งที่แสดงถึง“รากเหง้า”ของท้องถิ่นหรือชุมชนที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญานั้น เป็นสิ่งที่แสดงถึง“ตัวตน”(Identity)ที่มีเอกลักษณ์ของชุมชนนั้นที่แตกต่างจากชุมชนอื่น เป็นมรดกทางวัฒนธรรม(Cultural Heritage)ของชุมชนซึ่งฝังรากลึกและสืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายาย ภูมิปัญญาพื้นบ้านจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อไม่ถูกตัดขาดออกจากรากเหง้าที่พุ่มพักให้ ภูมิปัญญานั้นเจริญเติบโตแข็งแรงจนเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าและความสำคัญในการดำรงชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นนั้น

8) ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ที่มีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และเนื่องจากภูมิปัญญาพื้นบ้านส่วนใหญ่ไม่มีการจดบันทึกเอาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงมีความแตกต่างจากการถ่ายทอดความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาสากลหรือภูมิปัญญาสมัยใหม่ที่เน้นการถ่ายทอดข้อมูลโดยการบันทึกลงในเอกสารหรือหนังสือและการเรียนรู้ภายในห้องเรียนเป็นหลัก

การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านมักกระทำโดยรูปแบบต่างๆ ดังต่อไปนี้²³

1) การถ่ายทอดโดยการใช้วาจา ได้แก่ การบอกเล่า เพลงพื้นบ้าน เพลงกล่อมเด็ก นิทานพื้นบ้าน สุภาษิตคำพังเพย ปริศนาคำทาย ความเชื่อต่างๆ

²² ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. หน้า 48.

²³ เอกวิทย์ ณ ถลาง , ภูมิปัญญาพื้นบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. หน้า46.

2) การถ่ายทอดโดยการสาธิตวิธีการ เช่น การสอนวิธีการทอผ้าพื้นเมืองของผู้หญิงในหมู่บ้าน การสอนงานบ้านงานเรือนและการประกอบอาหารจากแม่สู่ลูกสาว การสอนกรรมวิธีในการทำงานศิลปะหัตถกรรมต่างๆ เป็นต้น

3) การถ่ายทอดโดยใช้ประเพณีและพิธีกรรมเป็นสื่อ เช่น การละเล่นพื้นบ้าน การแสดงพื้นบ้าน(ระบำพื้นบ้าน ละครพื้นบ้าน หุ่นกระบอก)หนังตะลุง พิธีสืบชะตาแม่น้ำ พิธีสืบชะตาต้นเมือง พิธีสูขวัญในโอกาสต่างๆ เป็นต้น

4) การถ่ายทอดโดยใช้ลายลักษณ์อักษร วิธีการถ่ายทอดเช่นนี้ใช้น้อย จะใช้ในกรณีที่เป็นองค์ความรู้ที่มีความสลับซับซ้อน ซึ่งมีการจดบันทึกไว้เป็นตำรา เช่น ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ เป็นต้น

9) ภูมิปัญญาพื้นบ้านวางอยู่บนหลักการพื้นฐานที่ว่า “ความรู้มิได้เป็นสมบัติของคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ หากแต่ความรู้เป็นของชุมชน²⁴” ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงเป็นของส่วนรวมที่คนในชุมชนทุกคนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากความรู้นั้น เป็นลักษณะของ “การมีสิทธิร่วมกันของคนในชุมชน(Collective Rights of the Community)” และถึงแม้ภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ใดจะอยู่ในความครอบครองดูแลของผู้ใดคนหนึ่ง หรือครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งก็ตาม การครอบครองดูแลดังกล่าวจะเป็นการครอบครองเพื่อประโยชน์โดยรวมของชุมชนหรือสังคมเป็นหลัก มิใช่การครอบครองเพื่อประโยชน์ส่วนตัวของบุคคลหรือครอบครัวที่ครอบครองดูแลภูมิปัญญานั้น

องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก หรือ World Intellectual Property Organization (WIPO) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาพื้นบ้าน(Characteristics of Traditional Knowledge) โดยจำแนกไว้ มีดังนี้²⁵

- 1) มีการถ่ายทอดองค์ความรู้จากคนรุ่นหนึ่งสู่ไปคนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งมักกระทำโดยการใช้วาจาบอกเล่า หรือการสังเกตและลอกเลียนแบบพฤติกรรม
- 2) แสดงอัตตาลักษณ์ทางวัฒนธรรมและสังคมของชุมชน
- 3) เป็นมรดกร่วมกันของสมาชิกทุกคนในชุมชน

²⁴ ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน พิมพ์ครั้งที่ 1 (เชียงใหม่:นพบุรีการพิมพ์,2542),หน้า 48

²⁵ World Intellectual Property Organization, Booklet no.1: Intellectual Property and Traditional Cultural Expression/Folklore, <http://www.wipo.int>, pp.5.

- 4) ไม่อาจจะระบุตัวผู้สร้างสรรค์ได้ เนื่องจากไม่รู้ว่าใครคือผู้สร้างสรรค์ที่แท้จริง หรือเป็นการสร้างสรรค์ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน หรือการสร้างสรรค์ที่กระทำโดยสมาชิก ที่ได้รับความยินยอมหรือความชอบธรรมจากชุมชน
- 5) การสร้างสรรค์ไม่ใช่เพื่อจุดประสงค์ในทางการค้า แต่เป็นการสร้างสรรค์ เพื่อแสดงออกซึ่งวัฒนธรรมและความเชื่อทางศาสนา
- 6) เป็นพลวัตเชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชน

2.3 ประเภทของภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ยศ สันตสมบัติ ได้กล่าวถึงประเภทของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ไว้โดยการจำแนกภูมิปัญญาพื้นบ้านออกเป็น 4 ระดับ ดังนี้²⁶

- 1) องค์ความรู้ในเรื่องอาหารและยา ซึ่งเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เป็นพื้นฐานที่สุด ได้แก่ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพืชและสัตว์ และส่วนต่างๆ ของพืชและสัตว์ ภายในระบบนิเวศน์ของชุมชน ในการนำมาใช้เป็นอาหารและยา ความรู้ดังกล่าว เช่น พืชผักอะไรบ้างที่กินได้ และอะไรกินไม่ได้ ในบรรดาพืชที่กินได้นั้น ควรกินส่วนไหน กินอย่างไร พืชชนิดใดบ้างที่เป็นยาและมีสรรพคุณแก้โรคอะไรบ้าง สัตว์และส่วนต่างๆของสัตว์หากกินเข้าไปจะให้คุณอย่างไร ให้โทษอย่างไร ส่วนของสัตว์ส่วนใดที่ใช้เป็นยา ใช้อย่างไร ใช้ปริมาณเท่าใด เป็นต้น บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในองค์ความรู้เรื่องนี้ได้แก่ “ผู้หญิง” ซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่หาอาหารและยาเพื่อบรรเทาอาการเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ ในชีวิตประจำวัน และมีการถ่ายทอดองค์ความรู้จากยายสู่แม่ และจากแม่สู่ลูกสาว และ“บุคคลพิเศษบางประเภท” เช่น หมอเมือง หมอสมุนไพร คนทรง ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้พิเศษเกี่ยวกับคุณสมบัติและฤทธิ์ทางยาของพืชสมุนไพรบางชนิด

- 2) องค์ความรู้ในเรื่องของการผลิตและการจัดการทรัพยากร เป็นองค์ความรู้ที่มีความซับซ้อนและพัฒนาขึ้นมาจากองค์ความรู้ในเรื่องอาหารและยา ได้แก่ องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการระบบการผลิต การคัดเลือกผืนป่าเพื่อตัดฟันโค่นเผา การพิจารณาคูณสมบัติของดิน การคัดเลือกและเก็บรักษาสายพันธุ์พืช การสร้างระบบการชลประทานและการจัดการน้ำ

²⁶ ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน พิมพ์ครั้งที่ 1 (เชียงใหม่:นพบุรีการพิมพ์,2542),หน้า55-58.

การจำแนกผืนป่าออกเป็นประเภทต่างๆ เพื่อการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ ตลอดจนการพัฒนา รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมและองค์กรเพื่อการจัดการการผลิตและการดูแลทรัพยากรส่วนรวม

3) ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ปรากฏในรูปความเชื่อ พิธีกรรม จารีตและวิถีปฏิบัติ ได้แก่ กฎระเบียบ แบบแผน และบรรทัดฐานร่วมกันของชุมชน ในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทาง สังคมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในป่า ทำให้สมาชิกในชุมชนใช้ประโยชน์จากป่าด้วยความยำเกรงและตระหนักในบุญคุณ ของป่า เป็นต้น ความเชื่อเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมที่ก่อให้เกิดอำนาจในการออกกฎเกณฑ์ต่างๆ เป็นการผสมผสานกันระหว่างหลักการที่เป็นเหตุเป็นผล กับการใช้ความเชื่อและพิธีกรรมมาเป็น มาตรฐานในการกำหนดกฎระเบียบของชุมชน เพื่อก่อให้เกิดความสงบและความเป็นธรรมขึ้นใน ชุมชน

4) วิถีคิด ความเชื่อและพิธีกรรม ของชุมชนผ่านกาลเวลาหลายชั่วอายุคนจน ตกผลึกกลายเป็นวิถีคิด และแสดงออกในรูปของระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม การสืบสาน ภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นซึ่งพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน ยังผลให้วิถีคิดซึ่งพัฒนา ขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่าง คน ชุมชน และธรรมชาติ ผ่านการตรวจสอบและพิสูจน์ในชีวิตจริง มาเป็นเวลาช้านาน ทำให้วิถีคิดเป็นระบบที่มีหลักเหตุและผลรองรับ มิใช่การกล่าวขึ้นอย่าง เลื่อนลอย การถ่ายทอดภูมิปัญญาทำให้วิถีคิดมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า เป็นเหตุให้วิถีคิดมีพัฒนาการและมีพลวัตในตัวเอง เช่น วิถีคิดของชาวปกากะญอซึ่งตระหนักใน คุณค่าของป่าที่มีต่อระบบนิเวศในท้องถิ่นของตน โดยมีการแสดงออกซึ่งความคิดดังกล่าวออก มาเป็นสุภาษิต ซึ่งแปลความได้ว่า “ป่าอยู่คนอยู่ ป่าไม่อยู่ คนอยู่ไม่ได้” และประเพณีในการนำเอา รกของเด็กแรกเกิดห่อผ้าแล้วใส่ในกระบอกไม้ไผ่นำไปวางบนต้นไม้ใหญ่ในป่าตามความเชื่อที่ว่า “ขวัญ” ของเด็กจะได้อยู่กับต้นไม้ ซึ่งเป็นเหตุให้ไม่มีใครไปตัดต้นไม้ต้นดังกล่าว²⁷ หรือในกรณี การประกอบพิธีสืบชะตาแม่น้ำของผู้คนในจังหวัดน่าน ซึ่งนำมาจากพิธีสืบชะตาที่เป็นพิธีเก่าแก่ของ ชาวล้านนาที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ และปกติจะทำกับคน โดยมีความเชื่อว่าพิธีสืบชะตาจะทำ ให้มีอายุยืน ชาวล้านนาจึงมักจะทำให้ตนเองและบุคคลอันเป็นที่รัก หรือเคารพนับถือ พิธีสืบชะตา แม่น้ำ จึงเป็นประเพณีที่ชาวจังหวัดน่านทำให้แหล่งน้ำและป่าต้นน้ำที่พวกเขารักและเคารพ(ชุมชน ล้านนานับถือผี และมีความเชื่อว่าผีแห่งธรรมชาติมีความสำคัญต่อชีวิต และมีความเชื่อว่าภูเข ป่าไม้ และแม่น้ำลำธารมีชีวิต) เนื่องจากในครั้งแรกที่มีการประกอบพิธีในปี2522 เกิดภาวะแล้ง

²⁷ เรื่องเดียวกัน

ฝนไม่ตก และน้ำในลำธารแห้งขอด ชาวบ้านจึงนำพิธีสืบชะตาคนมาใช้กับธรรมชาติ เพื่อเป็นการต่อชีวิตให้กับธรรมชาติ ซึ่งก่อให้เกิดกระแสการตื่นตัวในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำที่อยู่ในภาวะวิกฤต²⁸

จากประเภทของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ได้หยิบยกมาล่านั้น สามารถสรุปถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเภทของภูมิปัญญาพื้นบ้านทั้ง 4 ระดับ ได้ดังนี้:

"วิถีคิด" ถือเป็นองค์ประกอบที่เป็นรากฐานของภูมิปัญญาพื้นบ้าน วิถีคิดเป็นสิ่งสะท้อนอุดมคติที่สมาชิกในชุมชนมีต่อความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ วิถีคิดซึ่งแสดงออกมาในรูปของ "ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตและวิธีปฏิบัติ" เป็นเหตุผล เป็นหลักการที่สร้างความชอบธรรมในการวางกฎเกณฑ์ แบบแผน และการจัดระเบียบความสัมพันธ์ภายในชุมชน

"ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตและวิธีปฏิบัติ" เป็นรากฐานที่ก่อให้เกิด "องค์ความรู้ในเรื่องของการผลิตและการจัดการทรัพยากร" องค์ความรู้ดังกล่าวเป็นพื้นฐานให้แก่การสร้างสรรคต่างๆ ที่เชื่อมต่อบริบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร เนื่องจากในชุมชนพื้นเมืองที่ต้องพึ่งพาการผลิตในภาคการเกษตรอย่างสูงในการดำรงชีพ การควบคุมน้ำและการชลประทานเป็นทางรอดอย่างเดียวสำหรับระบบการผลิต ความเชื่อที่ตกทอดกันมายาวนานเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมในการออกกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรให้ตอบสนองกับความจำเป็นของสมาชิกในชุมชน หลักศีลธรรมที่แฝงอยู่ในความเชื่อทำให้สมาชิกในชุมชนมีสำนึกในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างเคารพและระลึกในพระคุณของธรรมชาติ นำมาซึ่งการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีบูรณาการ

วิถีคิดที่แสดงออกทางความเชื่อเป็นสิ่งที่กำหนดแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ทำให้คนในชุมชนรู้ว่าควรจะทำปฏิบัติต่อกันอย่างไร ก่อให้เกิดเป็นขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีของชุมชนนั้นๆ ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำให้ผู้คนเคารพยำเกรงธรรมชาติ เนื่องจากวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ ซึ่งบันดาลได้ทั้งคุณและโทษ การขอพร การอ้อนวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถือเป็นสิ่งที่พึงทางใจที่มีอิทธิพลอย่างมาก ในสังคมที่หลักเหตุและผลทางวิทยาศาสตร์ที่มีคำอธิบายให้กับทุกสิ่งไม่เป็นที่แพร่หลาย การประกอบพิธีกรรม การสร้างสรรคงานศิลปะต่างๆ ก็เพื่อทำให้เป็นที่พอใจแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ มิให้ดลบันดาลให้เกิดเหตุอาเภท ทั้งนี้ ก็เพื่อเป็นหลักประกันการมีชีวิตที่เป็นปกติสุข

²⁸ วรรณานาวิกมูล "วัฒนธรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น", หน้า 182.

ระบบการจัดการทรัพยากรที่ดี และการมีสำนึกในการใช้ทรัพยากรด้วยความตระหนักถึงบุญคุณของธรรมชาติ ส่งผลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ทำให้มีผลผลิตส่วนเกินอันนำมาซึ่งการกินดีอยู่ดี ความหลากหลายของระบบนิเวศน์กระตุ้นให้คนในชุมชนท้องถิ่นได้ใช้ทักษะในการนำความหลากหลายนั้นๆ มาใช้ประโยชน์เพื่อสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐาน นั่นคือ เมื่อหิวก็ต้องกิน เมื่อเจ็บป่วยก็ต้องรักษา อันนำมาซึ่งการใช้ทักษะ ความรู้และความสามารถ ก่อให้เกิดเป็น "องค์ความรู้ในเรื่องอาหารและยา" ซึ่งเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เป็นพื้นฐานที่สุด นั่นเอง

จากการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาพื้นบ้านประเภทต่างๆ ทั้ง 4 ระดับข้างต้น ผู้เขียนพบว่าภูมิปัญญาพื้นบ้านประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ ได้แก่ องค์ประกอบภายใน และองค์ประกอบภายนอก

- องค์ประกอบภายในของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ได้แก่ องค์ประกอบที่เป็น "พื้นฐานทางวัฒนธรรม(tradition-based)" นั่นก็คือ วิธีคิด หรือความเชื่อ และความศรัทธาต่างๆ ที่เป็นรากเหง้าที่อยู่เบื้องหลังภูมิปัญญาพื้นบ้าน ซึ่งมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่และการเติบโตขององค์ความรู้ นวัตกรรม หรือการสร้างสรรค์หนึ่งๆ และทำให้องค์ความรู้ นวัตกรรม หรือการสร้างสรรค์นั้นๆ มีฐานะเป็น "ภูมิปัญญาพื้นบ้าน"²⁹ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่ง ได้ว่า "องค์ความรู้ นวัตกรรม และการสร้างสรรค์" ที่ปราศจากรากเหง้า หรือ "พื้นฐานทางวัฒนธรรม" จะไม่ถือว่าเป็น "ภูมิปัญญาพื้นบ้าน" นั่นเอง

อนึ่ง ในส่วนของคำอธิบายที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบที่เป็น "พื้นฐานทางวัฒนธรรม(tradition-based)" นั้นผู้เขียนจะกล่าวในหัวข้อ 2.4.2

- องค์ประกอบภายนอกของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ได้แก่ เนื้อหาขององค์ความรู้ นวัตกรรม หรือ การสร้างสรรค์ (Content of knowledge innovations and creativity) นั้นๆ ที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการกระทำทางวัฒนธรรมและสังคมของชุมชนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง ซึ่งมีความเกี่ยวข้องอย่างแนบแน่นและไม่อาจแยกออกจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศน์ของท้องถิ่นนั้นๆได้ องค์ประกอบภายนอกของภูมิปัญญาพื้นบ้านนี้เป็นส่วนของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีแนวโน้มในการถูกขกขวย ถูกลบหลู่ และถูกกระทำละเมิดได้โดยง่าย ซึ่งเห็นว่าเป็นส่วนของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่กฎหมายควรเข้ามามีส่วนในการให้ความคุ้มครอง

²⁹ WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore Third Session Geneva, June 13 to 21, 2002 WIPO/GRTKF/IC/3/9 www.wipo.int Annex III pp.3-4

จึงอาจกล่าวได้ว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน คือ องค์ความรู้ นวัตกรรม และการสร้างสรรค์ ที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญ”

เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพื้นฐานทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบภายในของภูมิปัญญาพื้นบ้าน กับเนื้อหาขององค์ความรู้ นวัตกรรม และการสร้างสรรค์ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายนอกของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ผู้เขียนจึงขอเปรียบเทียบภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นต้นไม้ต้นหนึ่ง เมื่อเราพูดถึงต้นไม้ เราจะนึกถึงส่วนประกอบต่างๆ ของต้นไม้ อันได้แก่ ราก แกนลำต้น เปลือกของลำต้น ใบไม้ และดอกไม้ ซึ่งเป็นองค์ประกอบทั้งหมดที่ทำให้ต้นไม้เป็นต้นไม้ และหากเราเปรียบองค์ประกอบภายในของภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นรากและแกนกลางลำต้น องค์ประกอบภายนอกของภูมิปัญญาพื้นบ้านก็จะได้แก่เปลือกของต้นไม้ ใบไม้ และดอกผลซึ่งอาจถูกเด็ด หรือเอาไปจากลำต้นได้โดยง่าย

การเอาองค์ความรู้ นวัตกรรม หรือการสร้างสรรค์พื้นบ้านไปเสียจากชุมชนหรือท้องถิ่นที่เป็นแหล่งกำเนิด ก็เหมือนกับการเอาใบไม้ เปลือกของต้นไม้ หรือดอกผลไปเสียจากต้นไม้ ใบไม้ เปลือกไม้ หรือดอกผลที่ถูกตัดขาดจากลำต้นและรากแล้วจึงไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นต้นไม้ได้ อีกต่อไป กลายเป็นเพียงผลผลิตที่มาจากต้นไม้ แม้จะมีมูลค่า มีราคาเพียงมากเพียงใด ก็เป็นเพียงสิ่งที่ตายแล้วย่อมไม่อาจเจริญเติบโตต่อไปได้ รอเพียงวันที่จะเน่าเปื่อยผุพังเจตตายไปตามเวลา

เช่นเดียวกับองค์ความรู้ นวัตกรรม และการสร้างสรรค์พื้นบ้าน ที่ถูกตัดขาดจากชุมชนหรือท้องถิ่นที่เป็นแหล่งกำเนิด จะเป็นผลทำให้องค์ความรู้ นวัตกรรม และการสร้างสรรค์นั้นๆ ไม่อาจดำรงอยู่และพัฒนาสืบไปได้³⁰ ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงเป็นการประกอบขึ้นขององค์ความรู้ นวัตกรรม และการสร้างสรรค์พื้นบ้านกับพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ร่วมกันตลอดมา นั่นเอง

ตัวอย่างเช่น ในการรักษาโรคโดยภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านที่กระทำโดยหมอพื้นบ้านนั้น นอกจากที่จะมีการใช้องค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ยาสมุนไพรซึ่งถือว่าเป็นองค์ประกอบภายนอกของภูมิปัญญาพื้นบ้านแล้ว ยังมีการท่องมนต์คาถาและมีการประกอบพิธีกรรมควบคู่กันไปด้วย มนต์คาถาและพิธีกรรมดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบภายในของภูมิปัญญาพื้นบ้าน มนต์คาถาและพิธีกรรมมีบทบาทสำคัญในการทำให้ผู้ที่รับการรักษาก่อเกิดความรู้สึกถึงความขลังซึ่งมีผลต่อจิตใจที่ก่อให้เกิดความศรัทธาในการรักษา อีกทั้งยังเป็นวิธีการที่หมอพื้นบ้าน

³⁰ ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน, หน้า

บ้านใช้ในการกำหนดอัตราส่วนหรือปริมาณยาที่ใช้ในการรักษาโรคนั้น กล่าวคือ ในตำราการแพทย์ของหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ไม่มีการกำหนดว่าสมุนไพรนั้นต้องใช้ในน้ำหนักหรือปริมาณเท่าใดเหมือนกับตำราการแพทย์ของหมอแผนปัจจุบัน การที่หมอพื้นบ้านท่องมนต์คาถาไปพร้อมกับ การฝนยาในขณะที่ทำการรักษา เป็นการกำหนดปริมาณของยา(dose)ที่ต้องใช้ การฝนคือการใช้ ความร้อนในการสกัดยาออกมาโดยต้องใช้จังหวะที่เหมาะสมซึ่งจะถูกกำหนดโดยจังหวะของความหนักเบาในการท่องมนต์คาถา³¹ และในบางกรณีการรำยมนต์ก็เป็นกำหนดจิตให้สงบ เป็นการปรับลมปราณให้ละเอียด ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่มีมาแต่ครั้งโบราณที่เชื่อว่า จิตของคนมีความสัมพันธ์ กับลมปราณ ถ้าจิตวุ่นวาย เป็นทุกข์ จะก่อให้เกิดการถอนหายใจหรือจิตกระสับกระส่ายลมหายใจ จะสั้นและหยาบ ถ้าจิตสงบลมหายใจจะลึกและละเอียด คนที่มีจิตที่สงบจะหายใจได้ลึกและละเอียด จะเป็นผู้ที่มีสมาธิ จิตของคนผู้นั้นจะมีพลัง ผู้ที่มีลมปราณที่ละเอียดสามารถใช้ลมปราณของตนเป่าใส่ผู้คน เพื่อรักษาอาการป่วยไข้ได้ มนต์ที่ร่ายดังกล่าวบางที่อาจฟังแล้วไม่ได้ศัพท์ ไม่มี ความหมาย ไม่มีคุณค่าในเชิงวรรณศิลป์ และบางที่อาจเป็นถ้อยคำที่ฟังแล้วสับสน ก็มี³²

ความมีประสิทธิภาพของการรักษาโรคโดยใช้ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านนั้น มิได้ พึ่งพาเฉพาะองค์ความรู้ในเรื่องการใช้สมุนไพรซึ่งเป็นองค์ประกอบภายนอกเท่านั้น ยังต้องอาศัย การประกอบพิธีกรรมและการร่ายเวทย์มนต์คาถาซึ่งเป็นองค์ประกอบภายใน เพื่อเป็นการทำให้ผู้ ป่วยมีความเชื่อ ความศรัทธา มีกำลังใจ ซึ่งก่อให้เกิดผลสำเร็จในการรักษาอาการเจ็บป่วยต่างๆ การแยกภูมิปัญญาการรักษาโรคเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งไปใช้ อาจทำให้การรักษาโรคนั้นๆ ไม่ได้ผล หรืออาจได้ผลไม่ดีเท่ากับการใช้องค์ประกอบทุกส่วนของภูมิปัญญานั้น

³¹ อูษา กลิ่นหอม, "การอภิปรายเรื่องฐานคิดการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น", หน้า41.

³² มงกุฎ แก่นเดียว, ทองคำแห่งภูมิปัญญา , พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, 2535) หน้า59.

2.4 ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาพื้นบ้านกับทรัพย์สินทางปัญญา

“ทรัพย์สินทางปัญญา” หรือ Intellectual Property หมายถึง สิทธิต่างๆในทางทรัพย์สินที่เป็นผลมาจากการสร้างสรรค์โดยการใช้สติปัญญาของมนุษย์ (property rights in creations of the mind) เช่น การประดิษฐ์(inventions) การออกแบบในทางอุตสาหกรรม (industrial designs) งานวรรณกรรมและศิลปกรรม (literary and artistic works) สัญลักษณ์ (symbols) ชื่อต่างๆในทางการค้า(trade names) และ รูปภาพหรือรูปจำลองต่างๆ(images)³³

องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก(WIPO) ได้จำแนกประเภทของทรัพย์สินทางปัญญาออกเป็น 8 ประเภทดังนี้³⁴

- 1) งานวรรณกรรม ศิลปกรรม และวิทยาศาสตร์ (literary, artistic and scientific works)
- 2) การแสดงของศิลปินนักแสดง การบันทึกเสียง และการแพร่เสียงแพร่ภาพ (performances of performing artists, sound recordings and broadcasts)
- 3) การประดิษฐ์ทุกประเภทที่เกิดจากความอุตสาหะของมนุษย์(inventions in all fields of human endeavor)
- 4) การค้นพบทางวิทยาศาสตร์(scientific discoveries)
- 5) การออกแบบในทางอุตสาหกรรม(industrial designs)
- 6) เครื่องหมายการค้า เครื่องหมายการบริการ และชื่อหรือสิ่งทีคาดว่าจะใช้ในการการค้า(trademarks, service marks, and commercial names and designations)
- 7) การป้องกันการกระทำที่เป็นการแข่งขันอันไม่เป็นธรรม(protection against unfair competition)
- 8) สิทธิอื่นใดที่เป็นผลมาจากการสร้างสรรค์โดยการใช้สติปัญญาของมนุษย์ ในสาขาอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ วรรณกรรม และศิลปกรรม(all other rights resulting from intellectual activities in the industrial, scientific, literary and artistic fields)

³³ World Intellectual Property Organization, Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders: WIPO Report on Fact-Finding Missions on Intellectual Property and Traditional Knowledge (1998-1999), April 2001, pp.26

³⁴ The Convention Establishing the World Intellectual Property Organization 1967, Article 2 (viii), อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน

จากการจำแนกประเภทของทรัพย์สินทางปัญญาข้างต้นนั้น จะพบว่า โดยทั่วไปแล้ว ทรัพย์สินทางปัญญาสามารถแบ่งออกเป็น 2 สาขาใหญ่ๆ ได้แก่³⁵

1) การให้ความคุ้มครองแก่ทรัพย์สินในทางอุตสาหกรรม (The protection of industrial property) อันได้แก่ สิทธิบัตร(patent) แบบผลิตภัณฑ์หรือประโยชน์(utility model) การออกแบบทางอุตสาหกรรม(industrial designs) เครื่องหมายการค้า (trademarks) เครื่องหมายการบริการ(service marks) ชื่อทางการค้า (trade names) สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (geographical identifications) ซึ่งได้แก่ สิ่งบ่งชี้แหล่งที่มา (indications of sources)หรือเครื่องหมายแหล่งกำเนิด(appellations of origin) และการขจัดการแข่งขันอันไม่เป็นธรรม (repression of unfair competition)³⁶

จะพบว่า ทรัพย์สินทางปัญญาในสาขานี้ส่วนใหญ่จะเป็นการสร้างสรรค์ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ประโยชน์ในทางการค้าและการผลิตในทางอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ

2) ลิขสิทธิ์ (Copyright) อันได้แก่ งานวรรณกรรมและศิลปกรรม(literary and artistic works) เช่น นวนิยาย (novels) งานประพันธ์ประเภทโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน (poems) และบทละคร(plays) งานภาพยนตร์ (films) ดนตรีกรรม (musical works) รูปภาพ (drawings) ภาพวาดระบายสี(paintings) ภาพถ่าย(photographs) งานประติมากรรม(sculptures) โปรแกรมคอมพิวเตอร์(computer software) ฐานข้อมูลที่บรรจุอยู่ในหน่วยความจำของคอมพิวเตอร์ (databases) งานออกแบบสถาปัตยกรรม(architectural designs) และ "สิทธิข้างเคียง" (Related Rights หรือ Neighboring Rights) ซึ่งได้แก่ สิทธิของศิลปินนักแสดงในงานแสดง(the rights of performing artists in their performances) สิทธิของผู้สร้างสรรค์ในงานการบันทึกเสียงในงานบันทึกเสียง(the rights of producers of sound recordings in their sound recordings) และ สิทธิของผู้แพร่เสียงแพร่ภาพในงานแพร่เสียงแพร่ภาพ(the rights of broadcasters in their radio and television broadcasts)

ทรัพย์สินทางปัญญาในสาขานี้ หากเป็นการสร้างสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับการแสดง(performances) อาจเรียกรวมกันว่า "ลิขสิทธิ์และสิทธิข้างเคียง (Copyrights and Related Rights หรือ CNRs)" และจะพบว่า การสร้างสรรค์ของทรัพย์สินทางปัญญาในสาขานี้จะเชื่อมโยงกับสุนทรียภาพในทางศิลปะ ซึ่งอาจทำให้การสร้างสรรค์นั้นๆ มีมูลค่าในทางพาณิชย์

³⁵ เรื่องเดียวกัน

³⁶ Paris Convention for the Protection of Industrial Property 1883, Article 1.2, อ้างถึงในเรื่อง

ทรัพย์สินทางปัญญาเป็นแนวคิดที่มีลักษณะเปิดกว้าง(Broad Concept)³⁷ ซึ่งพิจารณาได้จากการที่มีการกำหนดทรัพย์สินทางปัญญาในประเภทที่ 8 ที่กล่าวถึงสิทธิอื่นใดที่เป็นผลมาจากการสร้างสรรค์โดยการใช้สติปัญญาของมนุษย์ ในสาขาอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ วรรณกรรม และศิลปกรรม ทั้งนี้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นผลผลิตจากการสร้างสรรค์โดยการใช้สติปัญญาของมนุษย์(resulting from intellectual activities) ซึ่งหากภูมิปัญญาพื้นบ้าน นั้นๆ เป็นการสร้างสรรค์อย่างหนึ่งอย่างใดในสาขาอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ วรรณกรรม หรือศิลปกรรมแล้ว ก็จะได้ถือว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นทรัพย์สินทางปัญญาประเภทหนึ่ง”³⁸

จึงอาจกล่าวได้ว่า จุดเกาะเกี่ยวที่ทำให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีฐานะเป็นทรัพย์สินทางปัญญา ได้แก่ การที่ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นผลผลิตที่เกิดจากการสร้างสรรค์โดยการใช้สติปัญญาของมนุษย์(resulting from intellectual activities)นั่นเอง

องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก หรือ WIPO ได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างทรัพย์สินทางปัญญากับภูมิปัญญาพื้นบ้านเอาไว้ โดยจำแนกออกเป็นความแตกต่างของ “การใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาพื้นบ้านภายนอกแหล่งกำเนิด (Ex-situ Utilization)” กับ “การพิทักษ์และใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาพื้นบ้านภายในแหล่งกำเนิด(In-Situ Conservation and Utilization)”³⁹ ซึ่งสามารถสรุปได้ ดังนี้

- การใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาพื้นบ้านภายนอกแหล่งกำเนิด (Ex-situ Utilization) ได้แก่การนำเอาภูมิปัญญาพื้นบ้านไปใช้ประโยชน์ภายนอกท้องถิ่นที่เป็นที่ตั้งของชุมชนที่เป็นผู้คิดค้น พัฒนา และเก็บรักษาภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้น การใช้ประโยชน์ดังกล่าวสามารถพิจารณาได้เป็น 2 ระดับ คือ

- 1) ระดับที่เกี่ยวกับการนำเอาภูมิปัญญาพื้นบ้านมาใช้เป็นทรัพยากรเริ่มต้น (Initial Resources)ในการผลิตภาคอุตสาหกรรม เป็นการนำองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับทรัพยากรพันธุกรรมและภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวข้อง(Genetic Resources and

³⁷ World Intellectual Property Organization, Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders: WIPO Report on Fact-Finding Missions on Intellectual Property and Traditional Knowledge (1998-1999), April 2001, pp.26

³⁸ WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore Third Session Geneva, June 13 to 21, 2002 WIPO/GRTKF/IC/3/9 <http://www.wipo.int>,

³⁹ WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore First Session Geneva, April 30 to May 3, 2001 WIPO/GRTKF/IC/1/3 <http://www.wipo.int>, pp.6-8.

Associated Traditional Knowledge) ไปประยุกต์ใช้ในการประดิษฐ์ในภาคการผลิตในอุตสาหกรรมประเภทต่างๆ ได้แก่ เภสัชกรรม(pharmaceutical industry) การผลิตยาที่มาจากพืช(botanical medicines industry) อุตสาหกรรมที่เกี่ยวกับภาคการเกษตร(horticulture) เช่น การผลิตเมล็ดพันธุ์พืชที่ใช้ในการเพาะปลูก อุตสาหกรรมเครื่องสำอาง และการดูแลสุขอนามัยส่วนบุคคล(cosmetics and natural personal care industry) การผลิตสารที่ใช้ในการปราบศัตรูพืช(crop protection industry) และอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับพันธุวิศวกรรม(biotechnology industry) การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในระดับนี้เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรมและภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ต่างๆ ที่จะนำไปศึกษา วิจัย และพัฒนาเพิ่มเติม และนำไปใช้ประโยชน์ในการผลิตภาคอุตสาหกรรม ทรัพย์สินทางปัญญาที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาพื้นบ้านภายนอกแหล่งกำเนิดในระดับนี้ ได้แก่ สิทธิบัตร(patents) สิทธิของนักปรับปรุงพันธุ์พืช(plant breeder's rights) และความลับทางการค้า(trade secrets)⁴⁰

2) ระดับที่เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์หรือผลผลิต(Output)ของภาคอุตสาหกรรมที่ได้จากการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาพื้นบ้าน ซึ่งได้แก่ สินค้าและกรรมวิธีต่างๆ ที่เป็นผลมาจากการค้นคว้า วิจัย และพัฒนาทรัพยากรพันธุกรรมและองค์ความรู้ต่างๆ ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อประโยชน์ในทางอุตสาหกรรม ทั้งนี้ สินค้าและกรรมวิธีต่างๆ ที่ได้กล่าวมานั้น เป็นสิ่งที่มีมูลค่าในทางพาณิชย์และมีการเสนอขายอยู่ในท้องตลาดทั่วไป ทรัพย์สินทางปัญญาที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาพื้นบ้านภายนอกแหล่งกำเนิดในระดับนี้จึงได้แก่ สิทธิบัตร(patents) เครื่องหมายการค้า และเครื่องหมายบ่งเฉพาะอื่นๆ (trademarks and other distinctive signs) ความลับทางการค้า(trade secrets) และสิทธิของนักปรับปรุงพันธุ์พืช(plant breeder's rights)⁴¹

- การพิทักษ์และใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาพื้นบ้านภายในแหล่งกำเนิด (In-Situ Conservation and Utilization) ได้แก่ การใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาพื้นบ้านในระดับท้องถิ่น(Local-level Utilization) ซึ่งเป็นการนำองค์ความรู้ต่างๆ ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านมาใช้ให้เกิดประโยชน์ภายในบริบทของความหลากหลายและความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่น ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนที่เป็นผู้คิดค้น พัฒนา และเก็บรักษาภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้นๆ โดยมีวัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์ต่างๆ กันไป เช่น อาหารการกิน การบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วย

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน

⁴¹ เรื่องเดียวกัน

ยาพื้นบ้าน เกษตรกรรม อุตสาหกรรมคว่ำเรือ้น การหาเลี้ยงชีพ และการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นต้น และด้วยความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทั้งทางระบบนิเวศน์และสังคมในท้องถิ่นที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงเป็นรากฐานของนวัตกรรมและการสร้างสรรค์พื้นบ้านอย่างอื่น ๆ ที่เป็นผลจากการปรับตัวของชุมชนเพื่อตอบรับการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น ทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาพื้นบ้านในส่วนี้ ได้แก่ ความลับทางการค้า (trade secrets) สิทธิบัตร (patents) การคุ้มครองพันธุ์พืช (plant variety protection) เครื่องหมายการค้า (trademarks) ลิขสิทธิ์และสิทธิข้างเคียง (copyrights and related rights) นอกจากนี้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ภายในแหล่งกำเนิดนั้นอาจได้รับความคุ้มครองโดยจารีตประเพณีท้องถิ่น ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับการให้ความคุ้มครองแก่สิทธิในทางทรัพย์สินทางปัญญา (IP-like customary laws)

ทรัพย์สินทางปัญญาจึงมีความเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน ทั้งในระดับของการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาพื้นบ้านโดยชุมชนภายในท้องถิ่น (In-situ) และการใช้ประโยชน์ในทางอุตสาหกรรมและการพาณิชย์ซึ่งเป็นการใช้ภายนอกท้องถิ่น (Ex-situ)

2.5 สาขาของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินทางปัญญา

คณะกรรมการการระหว่างรัฐว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญา ทรัพยากรพันธุกรรม ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Intergovernmental Committee on Intellectual Property, Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore: IGC) ขององค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (WIPO) ได้กำหนดประเด็นทางทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยจำแนกภูมิปัญญาพื้นบ้านออกเป็น 3 สาขา ได้แก่⁴²

2.5.1 ทรัพยากรพันธุกรรมและภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวข้อง (Genetic Resources and Associated Traditional Knowledge : GRs)

ทรัพยากรพันธุกรรม (Genetic Resources: GRs) หมายความว่า ส่วนต่างๆ ของพืช สัตว์ จุลชีพหรือสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ซึ่งบรรจุหน่วยที่ทำหน้าที่ในการในการสืบทอดทางพันธุกรรม (Any material of plant, animal, microbial or other origin containing functional units of heredity)⁴³

⁴² Ibid. pp.11.

⁴³ Convention on Biological Diversity 1992, Article 2

ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวกับทรัพยากรพันธุกรรม(Genetic Resources Associated Traditional Knowledge) ได้แก่ องค์ความรู้เกี่ยวกับการคัดเลือก การใช้ประโยชน์ และการดูแลจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ(Biological Diversity หรือBio-diversity) ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ของกลุ่มคนในชุมชนซึ่งใช้ชีวิตที่มีความใกล้ชิดกับธรรมชาติ และมีการถ่ายทอดองค์ความรู้นั้นๆ จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง⁴⁴

เนื่องจาก โดยธรรมชาติแล้วทรัพยากรพันธุกรรมเป็นทรัพยากรชีวภาพที่บรรจุข้อมูลทางพันธุกรรมซึ่งมีความสามารถในการทำซ้ำได้โดยตัวเอง⁴⁵ ประเด็นที่มีความสำคัญในการให้ความคุ้มครองแก่ทรัพยากรพันธุกรรม จึงมิใช่เพื่อป้องกันการทำซ้ำ แต่เป็นการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรม (Access to Genetic Resources) และการแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรพันธุกรรมอย่างเท่าเทียม และเป็นธรรม(Fair and Adequate Benefit Sharing)

ทรัพยากรพันธุกรรม มีสถานะเป็น “สาธารณสมบัติ (Public Domain)” ตามแนวความคิดเรื่องมรดกร่วมกันของมนุษยชาติ (Common Heritage of Mankind) ทำให้ไม่อาจมีบุคคลใดอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของได้ คนทุกคนในโลกมีสิทธิที่จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพันธุกรรม แต่มีทรัพยากรพันธุกรรมบางอย่างที่ได้รับการดูแลปรับปรุงพันธุ์โดยชุมชนพื้นเมืองซึ่งเป็นผู้อนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางพันธุกรรม ชุมชนพื้นเมืองที่เป็นผู้รักษาไว้ซึ่งทรัพยากรพันธุกรรมและครอบครองภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องจึงเป็นผู้มีความชอบธรรมในสิทธิเหนือทรัพยากรพันธุกรรมและภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวข้อง

2.5.2 องค์ความรู้ นวัตกรรม และการสร้างสรรค์พื้นบ้าน (Traditional Knowledge Innovations and Creativity)

คณะเลขาธิการองค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (WIPO Secretariat) ได้กำหนดกรอบการทำงานเกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านของคณะทำงานค้นหาความจริง (Fact-finding Missions) เอาไว้ดังนี้.⁴⁶

⁴⁴ WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore third Session Geneva, June 13 to 21, 2001 WIPO/GRTKF/IC/3/9 <http://www.wipo.int> Annex II pp.9-10.

⁴⁵ WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore First Session Geneva, April 30 to May 3, 2001 WIPO/GRTKF/IC/1/3 <http://www.wipo.int> pp. 12

⁴⁶ WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore Third Session Geneva, June 13 to 21, 2002 WIPO/GRTKF/IC/3/9 www.wipo.int pp.11

“ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” ใช้กล่าวถึง งานในเชิงวรรณกรรม ศิลปกรรม และวิทยาศาสตร์ ที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรม อันได้แก่ การแสดง การประดิษฐ์ การค้นพบทางวิทยาศาสตร์ การออกแบบ เครื่องหมาย ชื่อ และสัญลักษณ์ ข้อมูลที่ไม่เปิดเผย และ รวมถึงนวัตกรรม และการสร้างสรรค์อื่นใด อันเป็นผลมาจากการสร้างสรรค์โดยใช้สติปัญญาของมนุษย์ ในสาขาอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ วรรณกรรม และศิลปกรรม (“Traditional Knowledge” refers to tradition-based literary, artistic or scientific works; performances; inventions; scientific discoveries; designs; marks, names and symbols; undisclosed information; and all other tradition-based innovations and creations resulting from intellectual activity in the industrial, scientific, literary or artistic fields.)

“พื้นฐานทางวัฒนธรรม” ใช้ในการกล่าวถึง องค์ความรู้ การสร้างสรรค์ นวัตกรรม และการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่: มีการถ่ายทอดเป็นปกติจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ได้รับการยอมรับว่าเป็นของกลุ่มชนกลุ่มหนึ่ง หรือเป็นของท้องถิ่นใด ท้องถิ่นหนึ่ง และมีการวิวัฒนาการอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อมของท้องถิ่น (Tradition-based refers to knowledge systems, creation, innovations and cultural expressions which: have generally been transmitted from generation to generation; are generally regarded as pertaining to particular people or its territory; and are constantly evolving in response to a changing environment.)

ประเภทต่างๆ ของภูมิปัญญาพื้นบ้าน อาจรวมถึง องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการเกษตร ความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ ความรู้ในเชิงวิทยาการ ความรู้ในเชิงนิเวศน์วิทยา องค์ความรู้ในทางการแพทย์ ซึ่งรวมถึงความรู้เกี่ยวกับยาและวิธีการรักษา องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพ “การแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน” ในรูปแบบของดนตรี การเต้นรำ หรือการร่ายรำ เพลง งานหัตถกรรม งานออกแบบ นิทาน ตำนาน หรือพงศาวดาร และงานศิลปกรรม ภาษา เช่น ชื่อต่างๆ ชื่อหรือสัญลักษณ์ที่ใช้แทนแหล่งทางภูมิศาสตร์ ทรัพย์สินที่สามารถเคลื่อนย้ายได้และมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี (Categories of Traditional Knowledge could include agricultural knowledge; scientific knowledge; technical knowledge; ecological knowledge; medicinal knowledge, including related medicines and remedies; biodiversity-related knowledge; “expressions of folklore” in the form of music, dance, song, handicrafts, designs, stories and artworks; elements of language, such as names, geographical identifications and symbols; and movable cultural properties.)

สิ่งที่ไม่รวมอยู่ในคำจำกัดความของคำว่า "ภูมิปัญญาพื้นบ้าน" ตามความหมายนี้ ได้แก่ สิ่งที่ไม่ได้มาจากการสร้างสรรค์โดยสติปัญญาของมนุษย์ในทางอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ วรรณกรรม และศิลปกรรม เช่น ซากศพมนุษย์ ภาษาโดยทั่วไป และ สิ่งที่เป็นมรดกตามความหมายอย่างกว้าง (Exclude from this description of TK would be items not resulting from intellectual activities in the industrial, scientific, literary or artistic fields such as human remains, language in general and other similar elements of "heritage" in the broad sense)

จากกรอบการทำงานของคุณะทำงานค้นหาความจริงดังกล่าว สรุปได้ว่า ขอบเขตของคำว่า "ภูมิปัญญาพื้นบ้าน" นั้น ใช้ในการกล่าวถึง องค์ความรู้ นวัตกรรม และการสร้างสรรค์ที่มีองค์ประกอบที่เป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมอันเป็นผลมาจากการสร้างสรรค์โดยการใช้สติปัญญาของมนุษย์ในทางอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ งานวรรณกรรม หรือศิลปกรรม

WIPO Secretariat ได้ให้ลักษณะขององค์ประกอบที่เป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมไว้ดังนี้: "พื้นฐานทางวัฒนธรรม(Tradition-based) ใช้ในการกล่าวถึงระบบของความรู้ การสร้างสรรค์ นวัตกรรม และการแสดงออกทางวัฒนธรรม ที่มีลักษณะดังนี้:

- (1) มีการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง
- (2) ได้รับการยอมรับว่าเป็นสมบัติของชุมชนหรือเป็นของท้องถิ่นที่ชุมชนนั้นอาศัยอยู่
- (3) มีวิวัฒนาการอยู่ตลอดเวลาเพื่อตอบสนองกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมในชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ

มีการยก "ตัวอย่าง" ของภูมิปัญญาพื้นบ้านประเภทต่างๆ เอาไว้ ซึ่งได้แก่:

- องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการเกษตร
- ความรู้ในทางวิทยาศาสตร์
- ความรู้ในเชิงวิทยาการ
- ความรู้ในเชิงนิเวศวิทยา
- องค์ความรู้ในทางการแพทย์ซึ่งรวมถึง ความรู้เกี่ยวกับยาและวิธีการรักษา องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพ
- การแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน ในรูปแบบของดนตรี การเต้นรำ หรือการรำยา เพลง งานหัตถกรรม งานออกแบบ นิทาน ตำนาน หรือพงศาวดาร และงานศิลปกรรม

- ภาษา เช่น ชื่อต่างๆ ชื่อหรือสัญลักษณ์ที่ใช้แทนแหล่งทางภูมิศาสตร์
- ทรัพย์สินที่สามารถเคลื่อนย้ายได้และมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี

อนึ่ง "สิ่งที่ไม่ถือว่าเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน" ได้แก่ "สิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้นจากการสร้างสรรค์โดยการใช้สติปัญญาของมนุษย์" เช่น ชากศพของมนุษย์ ภาษาโดยทั่วไป และสิ่งที่มีองค์ประกอบของสิ่งที่เป็นมรดกร่วมกันของมนุษยชาติในความหมายอย่างกว้าง

2.5.3 การแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Expressions of Folklore: FL)

ด้วยเหตุที่ การแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Expressions of Folklore) เป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ส่งผลให้ เมื่อมีการเจรจาหรือเกี่ยวกับการให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้าน จึงมักผนวกเอาประเด็นที่เกี่ยวกับ การให้ความคุ้มครองการแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้านมาพิจารณาร่วมด้วยเสมอ

ในบริบททั่วไป "วัฒนธรรมพื้นบ้าน" หรือ "Folklore" หมายถึง แบบแผนทางสังคมที่คนในชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้น วัฒนธรรมบางอย่างมีมายาวนานและเป็นที่ยอมรับแพร่หลายจนกลายเป็นลักษณะเด่นประจำชาติ เราจะเรียกวัฒนธรรมเช่นนั้นว่า "วัฒนธรรมประจำชาติ" เช่น การไหว้ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การนับญาติ การมีสัมมาคารวะต่อผู้ที่มีวัยวุฒิสูงกว่า เป็นต้น ส่วนวัฒนธรรมบางอย่างที่ถือปฏิบัติกันเฉพาะในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง หรือท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง เมื่อพ้นชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นๆไปแล้วความนิยมจะกลายเป็นอีกอย่างหนึ่ง เป็นลักษณะเฉพาะตัวของชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ เราจะเรียกวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนใดชุมชนหนึ่งเช่นนี้ว่า "วัฒนธรรมพื้นบ้าน"⁴⁷

วัฒนธรรมพื้นบ้านนี้ มีทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น ภาษาถิ่น ตำนานท้องถิ่น นิทานพื้นบ้าน เครื่องดนตรีพื้นเมือง เพลงพื้นบ้าน ผ้าทอที่เป็นลวดลายประจำท้องถิ่น เครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ และวัฒนธรรมทางจิตใจ เช่น ความเชื่อ พิธีกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีประจำท้องถิ่น วิถีคิดของคนในท้องถิ่นนั้นๆ

⁴⁷วรรณภา นาวิกมูล "วัฒนธรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น" ใน "ไทยศึกษา" ยุพร แสงทักษิณ ประจักษ์รัตนะ ตังกิตภากรณ์ บก. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพมหานคร 2545 พิมพ์ครั้งที่ 3 หน้า 174-175

ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับการให้ความคุ้มครองในฐานะที่เป็นทรัพย์สินทางปัญญา นั้น The WIPO-UNESCO Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore Against Illicit Exploitation and other Prejudicial Actions, 1982 (the Model Provisions) ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่า "การแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน" เอาไว้ดังนี้:

"การแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน" หมายถึง การสร้างสรรค์ที่ประกอบด้วย องค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของมรดกทางศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ที่ได้รับการพัฒนาและดูแลรักษาโดยชุมชนใดชุมชนหนึ่ง หรือโดยบุคคลใดบุคคลหนึ่งซึ่งสะท้อนความคาดหวังทางศิลปวัฒนธรรมของชุมชนนั้นๆ ("Expressions of Folklore" means productions consisting of characteristic elements of the traditional artistic heritage developed and maintained by a community or by individuals reflecting the traditional artistic expectations of such a community")⁴⁸

จากคำจำกัดความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า "เอกลักษณ์ทางศิลปกรรมที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ที่ได้รับการพัฒนาและดูแลรักษาโดยชุมชนหรือสมาชิกของชุมชนที่แสดงออกซึ่งความคาดหวังทางวัฒนธรรมของชุมชน" เป็นเงื่อนไขสำคัญในการตัดสินว่าการสร้างสรรค์ใดถือว่าเป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน และการสร้างสรรค์ใดที่ไม่เป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน ดังนั้น ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่อยู่ในรูปแบบของความเชื่อ หรือภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เป็นเพียงแนวปฏิบัติ จึงมิใช่การแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน เนื่องจากขาดองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ทางศิลปกรรมที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม นั้นเอง

การแสดงออกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน อาจกระทำโดยวิธีการใดวิธีการหนึ่ง ดังต่อไปนี้⁴⁹

- ⇒ การแสดงออกทางวาจา เช่น ตำนานหรือนิทานพื้นบ้าน คำกลอน สุภาษิต คำพังเพย ปริศนาคำทาย เป็นต้น
- ⇒ การแสดงออกโดยผ่านดนตรี เช่น บทเพลงพื้นบ้าน หรือ เพลงบรรเลงพื้นบ้าน เป็นต้น
- ⇒ การแสดงออกผ่านทางร่างกายของมนุษย์ เช่น การรำรำพื้นบ้าน ละครพื้นบ้าน นาฏกรรมพื้นบ้าน พิธีกรรมพื้นบ้าน

⁴⁸ The WIPO-UNESCO Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore Against Illicit Exploitation and other Prejudicial Actions, 1982, section 2.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน

⇒ การแสดงออกทางวัตถุ ได้แก่

- งานศิลปกรรมพื้นบ้าน เช่น ภาพวาด งานแกะสลัก ประติมากรรม เครื่องปั้นดินเผา เครื่องปั้นดินเหนียว งานโมเสค(mosaic) งานไม้ งานเครื่องโลหะ เครื่องประดับ เครื่องจักสาน งานเย็บปักถักร้อย สิ่งทอ พรม เครื่องแต่งกาย
- เครื่องดนตรี
- งานสถาปัตยกรรม

2.6 ความสำคัญและความจำเป็นในการให้ความสำคัญคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้าน

เราสามารถพิจารณาถึงความสำคัญของภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยจำแนกออกเป็นคุณค่าในแง่มุมต่างๆ ได้ ดังนี้

1) คุณค่าในเชิงสังคมและวัฒนธรรมของภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ด้วยเหตุที่ภูมิปัญญาพื้นบ้านมิได้เกิดขึ้นลอยๆ แต่เป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นภายในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น ซึ่งสมาชิกของชุมชนหนึ่งๆ เรียนรู้ที่จะปรับตัว เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติภายในระบบนิเวศน์ของท้องถิ่นตน ความรู้ดังกล่าวจึงมีลักษณะจำเพาะของท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งโดยเฉพาะ⁵⁰ องค์ความรู้ดังกล่าวจึงเป็นองค์ความรู้ที่มีความสำคัญ ในแง่ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น(Cultural Heritage of Indigenous Community) ซึ่งตกทอดมาจากบรรพบุรุษผู้ซึ่งใช้ทั้งเวลา สติปัญญา ทรัพย์สินและความเสียสละต่าง ๆ นานา ในการคิดค้น พัฒนา และเก็บรักษาความรู้เหล่านั้น เพื่อถ่ายทอดให้คนรุ่นลูกหลานได้ใช้ประโยชน์จากวิทยาการความรู้เหล่านั้น

จึงกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นสิ่งที่แสดงถึงรากเหง้า หรือพื้นเพทางวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนหนึ่งๆ เป็นสิ่งที่แสดงตัวตนทางวัฒนธรรม(Cultural Identity)ของคนในชุมชนนั้นๆ ว่า พวกเขาเป็นใคร มาจากไหน อันนำมาซึ่งความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน

⁵⁰ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน พิมพ์ครั้งที่ 1 (เชียงใหม่:นพบุรีการพิมพ์,2542),หน้า47-48.

การกระทำโดยบุคคลภายนอกต่อภูมิปัญญาพื้นบ้าน มักเป็นการกระทำที่ขาดความเข้าใจต่อเนื้อแท้ของภูมิปัญญาพื้นบ้าน และแม้การกระทำดังกล่าวจะกระทำด้วยความไม่ตั้งใจก็ตามที่ การกระทำนั้นๆ ก็มักกระทบต่อคุณค่าในทางสังคมและวัฒนธรรมของภูมิปัญญาพื้นบ้าน และสร้างความไม่พอใจให้แก่ชุมชนเจ้าของภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้นๆ อยู่เสมอ เนื่องจากการกระทำนั้นๆ อาจไปกระทบกับความเชื่อ ความศรัทธาที่ชุมชนนั้นๆ ถือว่าเป็นการกระทำที่ลบหลู่ต่อสิ่งที่ชุมชนที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญานั้นๆ ให้ความสำคัญนับถือ เช่น การนำรูปแกะสลักซึ่งเป็นที่เคารพบูชาของชนพื้นเมืองไปประดับตกแต่งอาคารบ้านเรือน เป็นต้น

นอกจากนั้น ในหลายๆ กรณีการนำเอาความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านไปใช้โดยบุคคลภายนอกนั้น เป็นผลให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านได้รับความเสื่อมเสียทำให้คุณค่าในเชิงสังคมและวัฒนธรรมของภูมิปัญญานั้นเสื่อมค่าลงหรือสิ้นสูญไป

ดังเช่น เหตุการณ์ที่ช่างภาพหนังสือพิมพ์ ถ่ายภาพพิธีกรรมการรำรำ (Ceremonial Dance) ของชนเผ่า Pueblo of Santo Domingo (ชนเผ่าอินเดียนแดง มีถิ่นฐานอยู่ทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศสหรัฐอเมริกา) ซึ่งเป็นการถ่ายภาพทางอากาศ และได้มีการนำออกเผยแพร่ ซึ่งตามหลักจารีตประเพณีของชนเผ่า Pueblo of Santo Domingo พิธีกรรมการรำรำดังกล่าวถือว่าเป็นพิธีกรรมที่มีความศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องกระทำเป็นการภายใน โดยมีให้บุคคลภายนอกได้ล่วงรู้ การกระทำของช่างภาพหนังสือพิมพ์คนดังกล่าวจึงเป็นการกระทำที่ลบหลู่ต่อสิ่งที่ชนเผ่า Pueblo of Santo Domingo เคารพนับถือว่าเป็นสิ่งที่มีความศักดิ์สิทธิ์ อีกทั้งชนเผ่า Pueblo of Santo Domingo ยังมีความรู้สึกต่อการกระทำของช่างภาพคนดังกล่าวว่าเป็นการเหยียดหยามพิธีกรรมการรำรำอันศักดิ์สิทธิ์ของพวกเขา และทำให้คุณค่าของพิธีกรรมดังกล่าวลดลงกลายเป็นเพียงความบันเทิงให้แก่ "พวกผิวขาว" เท่านั้น⁵¹

2) คุณค่าในเชิงเศรษฐกิจของภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ความสำคัญในอีกแง่มุมหนึ่งของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ไม่อาจละเลยที่จะกล่าวถึงได้ นั่นก็คือ คุณค่าในเชิงเศรษฐกิจของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ซึ่งเป็นผลจากการนำเอาสิ่งซึ่งมีอาจประเมินมูลค่าเป็นจำนวนเงินที่แท้จริงได้ เช่น ทรัพยากรพันธุกรรม สมุนไพรพื้นบ้าน งานฝีมือของชนพื้นเมือง งานศิลปหัตถกรรมที่เป็นมรดกตกทอดของชุมชนพื้นเมือง ฯ มาตราราคา แปรรูปและ

⁵¹ Daniel Wüger, "Preventing of Misappropriation of Intangible Cultural Heritage through Intellectual Property laws," in Poor People's Knowledge: Promoting Intellectual Property in Developing Countries. J. Michael Finger (USA : Oxford University Press, 2004) pp.25

สร้างมูลค่ามากมายให้เกิดขึ้น โดยการนำภูมิปัญญาพื้นบ้านในด้านต่างๆ ไปใช้ประโยชน์ ไม่ว่าจะ
 ในทางตรงหรือนำไปประยุกต์ใช้ในทางอ้อม โดยการนำความรู้ต่างๆ ไปใช้เป็นความรู้ขั้นพื้นฐาน
 เพื่อพัฒนาในด้านการผลิตในเชิงอุตสาหกรรม⁵² เช่น ความรู้ในการใช้สมุนไพร การปรุงยา
 (Pharmaceutical Use) การผลิตเครื่องสำอาง การผลิตยาปราบศัตรูพืช เป็นต้น

เชลตัน(SHELTON)ประเมินว่าประชากรโลกประมาณ ร้อยละ80 ยังคงพึ่งพา
 การสาธารณสุขแบบดั้งเดิมที่ใช้ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านหรือการแพทย์ทางเลือก⁵³ นอกจากนี้
 Dr. Zheng Yong Feng แห่งองค์การอนามัยโลก(World Health Organization: WHO) ได้กล่าวไว้
 ในการสัมมนาที่กรุงเทพฯเมื่อปลายปี 2543ว่า “แม้แต่ในประเทศที่พัฒนาแล้ว ประชาชนส่วนใหญ่ก็
 ยังคงอาศัยการรักษาด้วยวิธีการแพทย์แบบดั้งเดิม โดยมีประชากรกว่าร้อยละ50ในสหรัฐอเมริกา
 และกว่าร้อยละ75ในประเทศฝรั่งเศส และกว่าร้อยละ90ในอังกฤษ ที่พึ่งพาการแพทย์ทางเลือก
 หรือการแพทย์แบบดั้งเดิม ยิ่งไปกว่านั้นค่าใช้จ่ายที่ใช้สำหรับการแพทย์แบบทางเลือก
 ในประเทศออสเตรเลียมีมูลค่าสูงถึงปีละ800ล้านเหรียญออสเตรเลีย และในอังกฤษมีมูลค่า500
 ล้านปอนด์ต่อปี มูลค่าการจำหน่ายพืชสมุนไพรและผลิตภัณฑ์ที่ได้จากพืชสมุนไพรในตลาดโลกมี
 มูลค่าที่สูงถึง43ล้านเหรียญสหรัฐฯ ในปี 2542”⁵⁴

นอกจากนั้น งานฝีมืออันเป็นผลผลิตของชุมชนจากการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน
 ของประเทศต่างๆ ในตลาดโลกมีมูลค่ารวมสูงถึง30,000ล้านเหรียญสหรัฐฯในปี2542
 ก่อให้เกิดเป็นแหล่งรายได้ในการเลี้ยงชีพที่สำคัญสำหรับประชาชนที่ยากจนในหลายๆประเทศ
 ตัวอย่างเช่น ร้อยละ70ของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศบูร์กินา ฟาโซ (Burkina Faso เป็น
 ประเทศกำลังพัฒนาที่ตั้งอยู่ทางตะวันตกของทวีปแอฟริกา มีชายแดนติดกับทะเลทรายซาฮารา มี
 ภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาทางการ: ที่มา http://travel.state.gov/burkina_faso.html)
 เป็นรายได้จากการผลิตงานฝีมือโดยอาศัยภูมิปัญญาพื้นบ้าน และในประเทศเปรู(Peru)รายได้จาก

⁵² จักรกฤษณ์ ครอบพจน์, สิทธิบัตร : แนวความคิดและบทวิเคราะห์ สำนักพิมพ์นิติธรรม หน้า 159-161.

⁵³ Shelton, D. Legal Approaches to Obtaining Compensation for the Access to and Use of
 Traditional Knowledge of Indigenous People, University of California, Berkley, California, 1993, p.24 อ้าง
 ถึงใน จักรกฤษณ์ ครอบพจน์, “เอกสารประกอบการบรรยายการอบรมหลักสูตร ประกาศนียบัตรกฎหมายทรัพย์สิน
 ทางปัญญา รุ่นที่ ๒ หัวข้อ“ทรัพย์สินทางปัญญากับการคุ้มครองภูมิปัญญาไทยและศิลปะพื้นบ้าน ”,
 (กรุงเทพมหานคร:สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา , 2545),(ัดสำเนา).

⁵⁴ WHO, Report of the Inter-Regional Workshop on Intellectual Property Rights in the Context
 of Traditional Medicine, WHO/EDM/TRM/2001.1, Geneva, 2000, p.5. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน.

การผลิตงานฝีมือโดยอาศัยภูมิปัญญาพื้นบ้านคิดเป็นร้อยละ50 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ

จึงอาจกล่าวได้ว่า ผลิตภัณฑ์งานฝีมือที่อาศัยภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นมาตรการที่สำคัญในการจัดปัญหาความยากจนในประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศ เนื่องจาก ประชาชนที่มีความยากจนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทของประเทศเหล่านั้น มีรายได้หลักมาจากการทำงานฝีมือที่อาศัยความรู้จากภูมิปัญญาพื้นบ้าน นั่นเอง⁵⁵

นอกจากนี้ การเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรม และการนำภูมิปัญญาพื้นบ้านไปใช้ เป็นความรู้ขั้นพื้นฐาน ในการพัฒนาเพื่อการผลิตในเชิงอุตสาหกรรม จะส่งผลให้นักลงทุน และเจ้าของกิจการสามารถประหยัดต้นทุนที่จำเป็นต้องใช้ในการค้นคว้าวิจัยเพื่อผลิตสินค้าต่างๆ ได้เป็นจำนวนมาก ส่งผลให้นักลงทุนจากประเทศอุตสาหกรรมพยายามอย่างมาก เพื่อให้มีโอกาสเข้าถึงและได้ใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน เนื่องจาก หากนักลงทุนรายใดสามารถเข้าถึงภูมิปัญญาพื้นบ้านได้แล้ว การนำภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้นๆ มาใช้จะเป็นการใช้ที่ไม่ต้องเสียค่าตอบแทนใดๆ เนื่องจาก ภายใต้แนวความคิดของระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา "ภูมิปัญญาพื้นบ้าน" มักถูกมองว่าเป็นของเก่า เป็นของที่มีมานาน ทำให้ขาดลักษณะที่ต้องตามเงื่อนไขที่จะได้รับความคุ้มครองภายใต้ระบบทรัพย์สินทางปัญญา ส่งผลให้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน มีสภาพเป็น "องค์ความรู้ความรู้ที่เป็นสาธารณสมบัติ(Public Domain)" ซึ่งใครก็ตามที่เข้าถึงองค์ความรู้นั้นๆ ย่อมมีสิทธิที่จะใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ดังกล่าว โดยที่บุคคลใดจะหวงกันโดยอ้างสิทธิทางกฎหมายไม่ได้

ด้วยเหตุที่ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีฐานะเป็นองค์ความรู้สาธารณะและไม่ได้รับความคุ้มครองทางกฎหมายดังกล่าว เป็นมูลเหตุสำคัญที่จูงใจให้นักลงทุนจากประเทศอุตสาหกรรมที่เพียบพร้อมทั้งเทคโนโลยีและเงินทุนเข้าไปจกฉวยเอาภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวบ้านในชุมชนพื้นเมือง ซึ่งส่วนใหญ่ยากจนและขาดการศึกษาไปใช้เป็นเครื่องมือในการหาประโยชน์ส่วนตัว นำมาซึ่งรายได้มหาศาลแก่ตนเองโดยที่ไม่รับรู้ถึงสิทธิอันชอบธรรมที่คนในชุมชนนั้นๆ ซึ่งเป็นเจ้าของที่แท้จริงมีอยู่เหนือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปู่ย่าตายายของพวกเขาได้สร้างสมเอาไว้ให้

⁵⁵Betsy J. Fowler, "Preventing Counterfeit Craft Design," in Poor People's Knowledge: Promoting Intellectual Property in Developing Countries. J. Michael Finger (USA : Oxford University Press, 2004) pp.114

3) คุณค่าในเชิงอนุรักษ์ของภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นกระบวนการที่เชื่อมต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นแนวความคิดที่มีบูรณาการสูง⁵⁶ โดยมีมุมมองว่ามนุษย์ไม่ใช่เจ้าของธรรมชาติ มนุษย์ต้องอาศัยธรรมชาติ ธรรมชาติมีบุญคุณต่อมนุษย์ มนุษย์ต้องสำนึกในบุญคุณดังกล่าว มนุษย์ต้องไม่เบียดเบียนธรรมชาติ มนุษย์ต้องเคารพธรรมชาติ และขอปันส่วนจากธรรมชาติเท่าที่จำเป็น มนุษย์และธรรมชาติต่างก็อาศัยพึ่งพากัน ธรรมชาติให้ที่อยู่ ให้น้ำ ให้อาหาร มนุษย์จึงมีหน้าที่ดูแลธรรมชาติ เพื่อทดแทนบุญคุณของธรรมชาติ

แนวคิดดังกล่าวแฝงอยู่ในภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยแสดงออกมาในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม ตลอดจนระบบการจัดการทรัพยากร เป็นการนำเรื่องของจิตใจมาผูกติดเชื่อมโยงกับธรรมชาติ เช่น ความคิดเรื่องพระแม่โพสพ พระแม่คงคา เทวดา เจ้าป่าเจ้าเขา เป็นสิ่งที่สร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้องระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ สร้างความรู้สึกให้มนุษย์เคารพธรรมชาติ เพราะหากเราเคารพสิ่งใดเราย่อมไม่มีความคิดไปเบียดเบียนหรือทำลายสิ่งนั้น

การมองโลกและธรรมชาติเป็นเพียงแค่วัตถุ มองว่าน้ำคือเป็นองค์ประกอบของไฮโดรเจนกับออกซิเจน ต้นไม้เป็นเพียงสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่งบนโลกแค่นั้น ย้อนนำมาซึ่งแนวความคิดที่มองว่าธรรมชาติคือศัตรู มนุษย์ต้องเอาชนะธรรมชาติ สุดท้ายย่อมนำไปสู่ภัยธรรมชาติต่างๆ เมื่อธรรมชาติขาดสมดุล คนที่จะต้องชดใช้ก็คือมนุษย์ ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงไม่ใช่องค์ความรู้ที่มีเจตจำนงในการหักหาญหรือเอาชนะธรรมชาติ แต่เป็นการเรียนรู้และปรับตัวเพื่อที่จะสามารถดำรงชีวิตอยู่กับสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นของตนได้อย่างเป็นปกติสุข ด้วยความพอดี และไม่เอาเปรียบธรรมชาติ

กล่าวโดยสรุป ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ที่มีความสำคัญอย่างมาก ทั้งคุณค่าในเชิงสังคมและวัฒนธรรม คุณค่าในเชิงเศรษฐกิจ และคุณค่าในเชิงอนุรักษ์ แต่เนื่องจากขาดมาตรการทางกฎหมายที่เหมาะสมในการให้ความคุ้มครอง จึงทำให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นการที่บริษัทข้ามชาตินำภูมิปัญญาพื้นบ้านไปจดสิทธิบัตร การผลิตสินค้าเลียนแบบงานฝีมือ งานหัตถกรรมและงานศิลปะพื้นบ้าน การสูญหายไปซึ่งภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีคุณค่า กระแสการพัฒนาทางอุตสาหกรรมที่เร่งเร้าให้ทุกคนดักดวงทุกอย่างจากธรรมชาติเท่าที่จะเอาได้ ส่งผลให้เกิดปัญหามลพิษ ความยากจน ศิลธรรมตกต่ำ ภัยธรรมชาติ และการที่คนในประเทศ

⁵⁶ นิศากร ธรฤทธิ์, วิทยานิพนธ์ เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรในเขตลุ่มน้ำชั้นที่ 1 : กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่แตง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 2541, หน้า 14-15.

กำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนาดูถูกรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตนเอง โดยการเข้าบรรทัดฐาน "ความเจริญ" ของประเทศอุตสาหกรรมเป็นมาตรฐานตัดสิน ทั้งๆ ที่ประเทศของตนมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและชีวภาพที่เงินเท่าใดก็มีอาจซื้อหามาได้

ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นเหตุผลสำคัญ ในการหามาตรการทางกฎหมายที่เหมาะสมเพื่อให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยในประเด็นดังกล่าว ประเทศภาคีสมาชิกความตกลงว่าด้วยสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า(Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights, including Trade in Counterfeit Goods: TRIPs) ได้ระบุถึงความจำเป็นในการให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยให้เหตุผลเอาไว้ 5 ประการ⁵⁷ ดังนี้:

- 1) เพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวกับการเกษตรและยา ซึ่งสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มในการใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ได้อย่างมาก
- 2) เพื่อให้ความเป็นธรรมแก่ผู้ที่พัฒนาหรือรักษาภูมิปัญญาพื้นบ้าน เช่น การแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน อย่างเป็นธรรม
- 3) เพื่อความมั่นคงทางอาหาร เนื่องจากการคุ้มครองภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืน เช่น การคัดเลือกและการปรับปรุงพันธุ์พืช จะมีผลสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
- 4) เพื่อความยั่งยืนทางวัฒนธรรม เนื่องจาก ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น
- 5) เพื่อการรักษาสิ่งแวดล้อม เนื่องจากภูมิปัญญาพื้นบ้านของชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนพื้นเมืองหลายประเภทมีความเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์และการปกป้องความหลากหลายทางพันธุกรรม และระบบนิเวศน์

⁵⁷ TRIPs Council. The Protection of Traditional Knowledge and Folklore: Summary or Issues and Points Made, IP/C/W/370. อ้างถึงใน บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ และ เจษฎ์ โทณะวณิก, ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์: โครงการสัมมนาเรื่องบทบาท/ท่าทีของไทยต่อการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น เสนอต่อกรมเศรษฐกิจระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ พฤษภาคม 2548

2.7 มาตรการทางกฎหมายในการให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้าน

"ภูมิปัญญาพื้นบ้าน" เป็นผลลัพธ์ของการสร้างสรรค์โดยการใช้สติปัญญาของมนุษย์(The result of intellectual activity) ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงมีฐานะเป็นทรัพย์สินทางปัญญาประเภทหนึ่ง แต่เนื่องจาก "ลักษณะพิเศษ" ของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ทำให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีความเฉพาะตัว และแตกต่างจากลักษณะของสิ่งที่ได้รับความคุ้มครองภายใต้ระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาโดยทั่วไป จึงส่งผลให้ในปัจจุบัน ภูมิปัญญาพื้นบ้านยังคงเป็นช่องว่างทางกฎหมาย ที่รอให้มีการพิจารณาหาแนวทางที่เหมาะสมในการให้ความคุ้มครอง

ลักษณะพิเศษของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีความแตกต่างกับระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่ว่่านั้น ได้แก่

1) การสร้างสรรค์ของภูมิปัญญาพื้นบ้านมิได้มุ่งเน้นที่วัตถุประสงค์ในทางการค้า แต่การสร้างสรรค์เป็นไปเพื่อการแสดงออกทางวัฒนธรรม⁵⁸ หรือเป็นผลของการใช้สติปัญญาทักษะ และความสามารถ ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันเป็นหลัก ในขณะที่กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา เช่น สิทธิบัตร หรือเครื่องหมายการค้า มีแนวความคิดที่เป็นการส่งเสริมการใช้ประโยชน์ในทางการค้า และการผลิตในเชิงอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ⁵⁹

2) การที่ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ทำให้เกิดมุมมองที่ว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นของ "เก่า" ซึ่งขัดกับเจตนารมณ์ของระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่เน้นการคุ้มครองงานสร้างสรรค์ที่มีความใหม่(Novelty)⁶⁰ และส่งผลให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านถูกจัดว่าเป็น "สาธารณสมบัติ(Public Domain)"

3) ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นสมบัติซึ่งถือครองร่วมกันของทั้ง "ชุมชน" (Collective Rights of the Community) อีกทั้ง การระบุตัวผู้สร้างสรรค์ที่แท้จริงของภูมิปัญญาพื้นบ้าน

⁵⁸ World Intellectual Property Organization, Booklet no.1: Intellectual Property and Traditional Cultural Expression/Folklore, <http://www.wipo.int>, pp.5.

⁵⁹ จักรกฤษณ์ ครอบพจน์, "เอกสารประกอบการบรรยายการอบรมหลักสูตร ประกาศนียบัตรกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา รุ่นที่ ๒ หัวข้อ"ทรัพย์สินทางปัญญากับการคุ้มครองภูมิปัญญาไทยและศิลปะพื้นบ้าน", (กรุงเทพมหานคร:สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, 2545),(อัดสำเนา).

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน

ก็กระทำได้โดยยาก ซึ่งตรงกันข้ามกับแนวคิดของระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่มักให้สิทธิเด็ดขาดแก่ ผู้ทรงสิทธิ หรือ ผู้สร้างสรรค์ที่เป็น "ปัจเจกชน" ⁶¹

4) การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านมักกระทำโดยบอกเล่าปากต่อปาก และการสาธิตวิธีการ ดังนั้น ภูมิปัญญาพื้นบ้านส่วนใหญ่จึงไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ไม่ได้บันทึกไว้ จึงเป็นเพียง "ความคิด(idea)" ในขณะที่กฎหมายลิขสิทธิ์คุ้มครองการ "แสดงออกซึ่งความคิด(expression of idea)"⁶²

ฉะนั้น แม้ในกรณีภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีการบันทึกก็ไว้ตาม การคุ้มครองโดยใช้กฎหมายลิขสิทธิ์นั้น ก็จะไม่ตรงกับความต้องการในการคุ้มครองภูมิปัญญาพื้นบ้านแต่อย่างใด เนื่องจาก การนำความรู้ต่างๆ ที่บันทึกไว้ไปใช้ประโยชน์ไม่ถือเป็นการละเมิดลิขสิทธิ์ ในขณะที่ การคุ้มครองภูมิปัญญาพื้นบ้านคือการคุ้มครองที่ตัว "องค์ความรู้" มิให้ผู้อื่นนำไปใช้โดยปราศจากความยินยอมของชุมชนที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญานั้น⁶³

5) ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีการถ่ายทอดหลายชั่วคน ซึ่งอาจเป็นเวลานานหลายร้อยหลายพันปี ในขณะที่การให้ความคุ้มครองภายใต้ระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาบางประเภท เช่น ลิขสิทธิ์ และสิทธิบัตร เป็นการให้การคุ้มครองที่มีกำหนดระยะเวลาที่ค่อนข้างสั้น และหลังจากพ้นระยะเวลาที่กฎหมายให้ความคุ้มครองไปแล้ว ทรัพย์สินทางปัญญาเหล่านั้นจะตกเป็นงานหรือการประดิษฐ์ที่เป็นสาธารณะสมบัติ (work in public domain)⁶⁴

แต่ทั้งนี้ มิใช่ทรัพย์สินทางปัญญาทุกประเภท ที่ให้การคุ้มครองในระยะเวลาในที่กำหนด มีทรัพย์สินทางปัญญาบางประเภทที่ให้ความคุ้มครองที่ไม่มีกำหนดระยะเวลา เช่น เครื่องหมายการค้า สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ความลับทางการค้า เป็นต้น⁶⁵

⁶¹ World Intellectual Property Organization, Booklet no.1: Intellectual Property and Traditional Cultural Expression/Folklore, <http://www.wipo.int>, pp.5.

⁶² จักรกฤษณ์ ครอบงำ, " เอกสารประกอบการบรรยายการอบรมหลักสูตร ประกาศนียบัตรกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา รุ่นที่ ๒ หัวข้อ"ทรัพย์สินทางปัญญากับการคุ้มครองภูมิปัญญาไทยและศิลปะพื้นบ้าน", " (กรุงเทพมหานคร:สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา , 2545),(อัดสำเนา).

⁶³ เรื่องเดียวกัน

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน

⁶⁵ WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore Third Session Geneva, June 13 to 21, 2002 WIPO/GRTKF/IC/3/8 www.wipo.int pp.14

จากลักษณะเฉพาะของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีความแตกต่างดังกล่าว ทำให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านอยู่ในสถานะที่เหมือนถูกตัดขาดออกจากระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา เนื่องจาก ระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่ใช้อยู่ในปัจจุบันไม่ได้ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อการคุ้มครองภูมิปัญญาพื้นบ้านโดยเฉพาะ การให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้านโดยใช้ระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา จึงมีความไม่เหมาะสมอยู่หลายประการ ไม่ว่าจะเป็นประเด็นในเรื่องของปรัชญาทางกฎหมายก็ดี แนวความคิดและหลักการในการให้ความคุ้มครองก็ดี หรือวัตถุประสงค์ในการให้ความคุ้มครองก็ดี⁶⁶ ล้วนเป็นสาเหตุที่ทำให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านส่วนใหญ่อยู่นอกกรอบของการให้ความคุ้มครองภายใต้ระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา

ด้วยเหตุที่ “ระบบทรัพย์สินทางปัญญาเป็นระบบกฎหมายเพียงระบบเดียวในปัจจุบันที่คุ้มครองผลงานสร้างสรรค์ทางปัญญาของมนุษย์”⁶⁷ จึงยังคงมีความพยายามในการให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้านโดยใช้กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา ความพยายามดังกล่าวเป็นการให้ความคุ้มครองใน “เชิงตั้งรับ (Defensive Protection Approach)” โดยการบันทึกภูมิปัญญาพื้นบ้าน(traditional knowledge documentation) เพื่อนำมาจัดทำฐานข้อมูลภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สามารถสืบค้นได้ทางอินเทอร์เน็ต(Searchable Online Traditional Knowledge Databases and Digital Libraries /TKDLs) ซึ่งจะส่งผลให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีฐานะเป็น “งานที่ปรากฏแล้ว(Prior Art)” ซึ่งไม่สามารถนำมาขอรับสิทธิบัตรได้ เนื่องจาก งานที่ปรากฏแล้วถือว่าเป็นงานที่แพร่หลาย ทำให้ขาดลักษณะใหม่(novelty) และ การมีขั้นการผลิตที่สูงขึ้น(inventive step)⁶⁸ เมื่อมีผู้นำการประดิษฐ์ใดๆ มาขอรับสิทธิบัตร องค์กรที่มีอำนาจในการตรวจสอบ(Patent Examiners)ก็จะสามารถตรวจสอบได้จากฐานข้อมูลภูมิปัญญาพื้นบ้านฯ(TKDLs)ว่าการประดิษฐ์ที่มาขอรับสิทธิบัตรนั้น เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือเป็นการ

⁶⁶ นันทน อินทนนท์, ความตกลงระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทรัพย์สินทางปัญญาและผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น อ้างถึงในบัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ และ เจษฎา โทณะวณิก, ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์: โครงการสัมมนาเรื่องบทบาท/หน้าที่ของไทยต่อการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น เสนอต่อกรมเศรษฐกิจระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ พฤษภาคม 2548 หน้า 45.

⁶⁷ นันทน อินทนนท์, ความตกลงระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทรัพย์สินทางปัญญาและผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น, วารสารกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาและการค้าระหว่างประเทศ ปีที่ 6, 2546, หน้า 160.

⁶⁸ WIPO IGC on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore Second Session Geneva, December 10 to 14, 2001 WIPO/GRTKF/IC/2/6 www.wipo.int pp.3.

ประดิษฐ์ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือไม่ และการนำภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้นๆ มาใช้เป็นพื้นฐานในการประดิษฐ์ได้รับการยินยอมจากชุมชนที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญานั้นแล้วหรือไม่⁶⁹

อย่างไรก็ดีการจัดทำ TKDLs ดังกล่าวยังเป็นที่ยกเถียง เนื่องจากการบันทึกภูมิปัญญาพื้นบ้านและการจัดทำฐานข้อมูล(Traditional Knowledge Databases) เป็นเรื่องที่ต้องใช้ค่าใช้จ่ายสูง ประกอบกับเป็นเรื่องที่ต้องเกี่ยวข้องกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ อย่างเช่น คอมพิวเตอร์ จึงก่อให้เกิดปัญหาในเรื่องของเงินทุนและในเรื่องทางเทคนิคที่เป็นอุปสรรคในการจัดทำฐานข้อมูลดังกล่าว อีกทั้ง ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งมีความเกรงกลัวว่าการบันทึกภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นเอกสารและนำไปเก็บรวบรวมไว้โดยปราศจากการจัดการดูแลที่ดีจะเป็นดาบสองคม คือจะเป็นการอำนวยความสะดวกให้การฉกฉวยภูมิปัญญากระทำได้ง่ายขึ้น⁷⁰ อีกทั้งการบันทึกภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นเอกสารยังขัดกับลักษณะธรรมชาติของภูมิปัญญาพื้นบ้าน และการเอาภูมิปัญญาพื้นบ้านไปเก็บไว้ในห้องท้องถิ่นก็ดูเป็นการตัดขาดภูมิปัญญาออกจากรากเหง้าซึ่งย่อมทำให้องค์ความรู้หยุดนิ่ง เป็นการทำลายลักษณะความเป็นพลวัตของภูมิปัญญาพื้นบ้าน⁷¹

นอกจากการให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยมาตรการในเชิงตั้งรับดังกล่าวแล้ว การจัดทำกฎหมายลักษณะเฉพาะ(Sui Generis Kind of Protection)ที่ออกแบบมาเพื่อให้เหมาะสมกับการให้ความคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่อยู่ในความสนใจของหลายๆ ประเทศ โดยมีประเทศปานามาเป็นประเทศแรกในโลกที่มีการจัดทำกฎหมายลักษณะเฉพาะที่ให้การคุ้มครองแก่ภูมิปัญญาพื้นบ้าน

⁶⁹ บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ และ เจษฎ์ โทณะวณิก, ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์: โครงการสัมมนาเรื่องบทบาททำทีของไทยต่อการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น เสนอต่อกรมเศรษฐกิจระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ พฤษภาคม 2548 หน้า 49.

⁷⁰ United Nations, "IPRs Series No. 5: Biodiversity, Traditional Knowledge And Rights Of Indigenous Peoples, papers from International Workshop on Traditional Knowledge, Panama City ,Panama, 21-23 September 2005.

⁷¹ ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน พิมพ์ครั้งที่ 1 (เชียงใหม่:นพบุรีการพิมพ์,2542),หน้า 191.

สำหรับ หลักการสำคัญที่ควรบรรจุอยู่ในกฎหมายลักษณะเฉพาะ ได้แก่⁷²

- 1) วัตถุประสงค์ในการคุ้มครองและการกำหนดเจ้าของสิทธินั้น ควรมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสาขาของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ซึ่งจำเป็นต้องมีการศึกษาและกำหนดให้ชัดเจน อย่างไรก็ตาม ควรมีวัตถุประสงค์หลักร่วมกัน คือ เพื่อการดำรงอยู่และการสืบสานวัฒนธรรม ซึ่งเป็นรากฐานและบ่อเกิดของภูมิปัญญาพื้นบ้าน
- 2) คุ้มครองสิทธิของชุมชนในด้านการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาพื้นบ้าน
- 3) กำหนดรูปแบบของสิทธิในทรัพยากรและภูมิปัญญาพื้นบ้านในลักษณะ "สิทธิส่วนรวม(Communal Property)" เพื่อให้ชุมชนมีสิทธิในการกำหนดกฎเกณฑ์การดูแลจัดการภูมิปัญญาพื้นบ้านได้อย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับจารีตประเพณีของท้องถิ่นและเป็นการร่วมจัดการกับรัฐในรูปแบบการจัดการเชิงซ้อน
- 4) ส่งเสริมการพัฒนาภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อให้เกิดความก้าวหน้า และสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพทางสังคมเศรษฐกิจ และเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไป
- 5) มีการกำหนดเงื่อนไขหลักเกณฑ์การเข้าถึงและการแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ป้องกันการนำเอาภูมิปัญญาพื้นบ้านไปใช้ประโยชน์หรือจดทะเบียนสิทธิทางปัญญาโดยไม่เป็นธรรม โดยเฉพาะในกรณีการใช้ประโยชน์ในทางพาณิชย์

⁷² บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ และ เจษฎา โทณะวณิก, ร่างรายงานฉบับสมบูรณ์: โครงการสัมมนาเรื่องบทบาท/ท่าทีของไทยต่อการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น เสนอต่อกรมเศรษฐกิจระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ พฤษภาคม 2548 หน้า 50.